

Univerzita Palackého v Olomouci

Právnická fakulta

Martin Hybrant

Vliv komunistické ideologie na české právo

Diplomová práce

Olomouc 2019

„Prohlašuji, že jsem diplomovou práci na téma Vliv komunistické ideologie na české právo vypracoval samostatně a citoval jsem všechny použité zdroje.“

V Českých Budějovicích dne 10. prosince 2019

.....

Martin Hybrant

Poděkování

Na tomto místě bych rád poděkoval JUDr. Petru Osinovi, Ph.D. za odborné vedení, cenné rady a čas, který mi věnoval při zpracování této diplomové práce.

Obsah

Úvod	5
1 Vymezení pojmů ideologie a komunismus	6
1.1 Pojem ideologie	6
1.2 Pojem komunismus	9
2 Vliv komunismu na právo	13
2.1 Základní aspekty komunistického práva v Sovětském svazu	13
2.2 Projevy komunistického práva v Československu	15
3 Komunistická ústava	19
3.1 Ústava 9. května 1948	19
3.2 Uvolňování poměrů v období ústavy z roku 1960 a následná normalizace	24
4 Trestní právo jako prostředek potlačení odporu	31
4.1 Politické procesy ve světle trestních zákonů po nástupu komunismu	31
4.2 Pokračující perzekuce v období normalizace	39
5 Projevy komunismu v současném právu	41
Závěr	45
Seznam použitých zdrojů	48
Abstrakt	52
Klíčová slova	52
Abstract	52
Key words	52

Úvod

Není nutné zbytečně obsáhle odůvodňovat výběr tématu mé práce. Rozhodl jsem se zkoumat období, které je poměrně nedávné, a přesto nejen z právního pohledu velmi rozdílné od toho současného i předchozího. Proto jsem chtěl zjistit, jaké pohnutky vedly k tak výraznému kontrastu v právním myšlení přívrženců komunismu s jeho soudobými představiteli. Jako svůj úkol jsem si stanovil vnořit se do myšlenek prvotních představitelů komunismu a posoudit jakým způsobem jejich učení ovlivnilo právní prostředí na našem území v období let 1948-1989 a zároveň jestli se dají jeho stopy nalézt i v současnosti.

V začátcích mého zpracování jsem se lehce potýkal s příliš široce vymezeným tématem mé práce a bylo tedy nutné si ujasnit, jakým směrem se vydám. Za nezbytné jsem považoval základní seznámení s nejdůležitějšími pojmy mé práce, které jsou zároveň součástí jejího názvu. Pojmům ideologie a komunismus se tedy věnuji hned v úvodní kapitole. Jejich vymezení považuji za důležité pro následné identifikování hlavních cílů, kterých chce právě komunistická ideologie dosáhnout v rámci právního systému.

V následující kapitole hodnotím komunismus již ve spojení s jeho hlavními východisky, co se práva týká. Jelikož nejvýrazněji se tato ideologie prosadila v Sovětském svazu, jehož právní řád byl následnou inspirací pro ten československý, je nutné se nejprve věnovat jeho vývoji. Po pochopení cílů, kterých chtěl za pomoci práva dosáhnout, přesouvám svou pozornost na vývoj komunistické ideologie na území Československa.

Následně si vybírám ke své analýze dvě právní odvětví, kterým se chci věnovat důkladněji. Jedná se o ústavní a trestní právo. Výběr právě těchto odvětví souvisel s jejich důležitostí, kterou pro komunistické představitele znamenala v dosahování jejich zájmů. Mým cílem nebyla důkladná analýza předpisů z těchto odvětví, ale zaměřil jsem se pouze na identifikaci nejvýraznějších znaků komunistické ideologie, které v nich byly uplatněny. Zároveň je nutné dodat, že se jednalo o znaky, které měly vysoce negativní důsledky na tehdejší právní řád. Jejich vymezení považuji za důležitější. Právě z chyb, které se v minulosti stávaly je možné se nejlépe učit, a i proto je nutné si je co nejvíce připomínat. Dle mého názoru se to ne vždy děje. Negativní věci bývají bagatelizovány a zlehčovány, jelikož jejich vliv je občas těžké si připustit. Právě proto je nutné se pokusit je podrobit objektivní a rozsáhlejší kritice.

V závěru mé práce věnuji jednu kapitolu vlivu komunistické ideologie na dnešní právo, přičemž má pozornost je věnována hlavně nové ústavní úpravě a v neposlední řadě také právnímu vědomí a hodnotám, které v něm přetrvávají.

1 Vymezení pojmů ideologie a komunismus

Ve své práci se budu nejprve věnovat pojmům ideologie a komunismus. Mým hlavním cílem sice není jejich důkladný rozbor, ovšem pro práci samotnou je nutné ho podstoupit alespoň v obecných rysech, jelikož posléze bude sloužit jako podhoubí pro pochopení vlivu, který tyto dva pojmy měly na právo v Československu v období komunistické totality.

Nejprve se pokusím osvětlit význam pojmu ideologie. Jak rozvádím podrobněji v následujícím textu, nahlížení na tento pojem provázejí velmi často negativní předsudky. Používá se skoro až v hanlivém významu, pokud určité společenství kritizuje politické názory a postoje (ideje) jiných komunit, označuje tyto postoje jako jejich ideologii. Přičemž toto osočování se děje vzájemně a je tedy velice těžké určit o jakých „idejích“ se dá mluvit jako o ideologii. Z tohoto pohledu tak bude nejpraktičtější vyložit tento pojem jako vysoce obecný, který dokáže pojmut velké množství i proti sobě stojících názorů a samostatně každý z nich označit jako ideologii. Přičemž není rozhodující, zda konkrétní ideologie sleduje demokratické nebo naopak totalitní zájmy.

Moje práce se bude důkladněji věnovat jedné takové ideologii, kterou je komunismus. Tato ideologie byla na území Československa dominantní silou po několik desítek let, během kterých ovlivňovala veškeré dění a je tedy nutné se i s tímto pojmem obecně seznámit v úvodní kapitole, aby bylo možno lépe rozpoznat a zhodnotit jeho vliv na právo.

1.1 Pojem ideologie

Pojem ideologie použil poprvé Destutt de Tracy v roce 1797 k pojmenování nové „vědy o idejích.“ Samotný pojem ideologie je velice sporný a jeho význam byl podroben mnohým politickým diskuzím. Na jednu stranu se jako ideologie označují veškeré politické ideje. Na stranu druhou se pojem užívá v pejorativním významu, když chceme označit něco jako dogmatické nebo doktrinářské a zjednodušeně prostě chybné. Ideologie obsahují popisné i normativní prvky. Snaží se vysvětlit, jak společnost funguje a přináší pohled na to, jak by fungovat měla. Politické jsou ideologie v tom smyslu, že podněcují skupinu k určité akci, kterou by mohla vzniknout ve společnosti nějaká změna. Taková akce může mít mnoho podob. Například v případě komunismu, ale třeba i fašismu nebo anarchismu obhajují revoluci, svržení a výměnu samotného společenského řádu. Každopádně by bylo chybou, koukat se na určitou konkrétní ideologii, jako na něco neměnného. Ačkoliv se tak historicky některé samy

prezentovaly, tak postupně dochází k obměnám a novým definicím pod tíhou měnících se historických okolností, diskuzí a nových argumentací.¹

Zajímavý je Marxův pohled na ideologii, jelikož on sám ji považoval za něco negativního a stavěl se k ní kriticky. Považoval ji za prostředek „vládnoucí třídy“ vlastníků k vykořisťování a útlaku. Takový pohled ale nebyl pro myšlenky komunismu přínosný a postupně byl přehodnocen i díky Leninovi, který tvrdil, že ideologie slouží zájmům jednotlivých tříd a každou z nich určitá ztělesňuje. Čili svoji ideologii má buržoazie, ale zároveň existuje i „proletářská ideologie.“² Ta má být učením, které slouží dělnické třídě jako revoluční nástroj. Hlavním důvodem této změny, bylo poskytnout dělnické třídě účinnou zbraň proti vykořisťovatelům.³

Jiný pohled na ideologii prezentovali někteří liberální autoři (např. Karl Poppe nebo Daniel Bell). Ti se k ní stavěli negativně a považovali ji za něco, co se snaží netolerovat názory opozice, přičemž samo disponuje monopolem na pravdu. Je paradoxní, že tento názor směřuje negativně právě vůči idejím Karla Marxe, který se sám k pojmu ideologie stavěl negativně.⁴ Tento názor se rozšířil zejména po druhé světové válce, kdy byly za takové příklady ideologie považovány komunismus nebo fašismus.⁵

Je velice obtížné, vyložit pojem ideologie konsensuálně. Záleží tak na tom, za jakým účelem chceme popisovaný termín využít. Na ideologii můžeme nahlížet neutrálně. V takovém případě by se jednalo o soubor vzájemně propojených a víceméně koherentních idejí. Při negativním pojetí se jedná o něco, co je deformované, omylné a přináší falešné postoje. Pozitivně se dá na ideologii nahlížet jako na názor, který usiluje o nápravu, nebo slouží určité skupině jako politický program.⁶ Ve své knize *Politika a Ideologie (1976)* definoval Martin Seliger ideologii jako soubor idejí, kterými člověk vysvětluje a zdůvodňuje cíle a prostředky organizovaných sociálních akcí, bez ohledu na to, zda se tyto akce snaží zachovat, změnit, svrhnout či přebudovat daný společenský řád. Přínosná je Seligerova definice v tom, že nehledí na ideologii negativně, ale snaží se k ní stavět neutrálně. Považuje ji za soubor idejí, které slouží jako základ určitých politických cílů.⁷ Právě tato definice působí pro svou všeobecnost a nepředpojatost nejlépe a pro nahlížení na tento pojem mi nečiní problém ji akceptovat.

---

¹ HEYWOOD, Andrew. *Politické ideologie*. Praha: Victoria Publishing, 1994, s. 14-16.

² Tamtéž

³ ŠARADÍN, Pavel. *Historické proměny pojmu ideologie*. 1. vydání. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2001, s. 31.

⁴ HEYWOOD, Andrew. *Politické ideologie*. Praha: Victoria Publishing, 1994, s. 14-16.

⁵ ŠARADÍN, Pavel. *Historické proměny pojmu ideologie*. 1. vydání. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2001, s. 48.

⁶ Tamtéž, s. 56-57.

⁷ HEYWOOD, Andrew. *Politické ideologie*. Praha: Victoria Publishing, 1994, s. 14-16.

Na pojem ideologie nelze nahlížet bez jeho vlivu v politice, a to proto, že za pomoci ideologie se snaží skupiny ve společnosti dosahovat politicky vytyčených cílů. Oba pojmy spolu tedy úzce souvisí a je těžké si představit jeden bez druhého. To platí hlavně z pohledu neutrální definice, kdy se na ideologii díváme jako na soubor idejí, kdy ale nezáleží na tom, jestli jsou ty ideje správné nebo špatné. Skoro až úsměvný se zdá být spor některých ideologických proudů, kdy se některé staví k pojmu negativně, a navíc vzájemně označují politické ideje svých oponentů za ideologicky škodlivé.⁸

Všechny politické ideje jsou odrazem sociálních a historických okolností, za kterých postupně vznikaly a jimiž jsou ovlivněny. Vzájemné působení idejí a ideologií na straně jedné a historických a materiálních sil na straně druhé tak může dopomoci k ucelenému vysvětlení politické reality. Politické ideje jsou ovlivňovány politickými cíli, ke kterým mají sloužit. Politická ideologie určuje cíl, který následně inspiruje politické kroky. Nebezpečné je, pokud se politické ideje nevytvářejí přirozenou cestou, ale jsou vynucovány shora a slouží jako jistá forma společenské kontroly. V takovém prostředí může nastat situace, kdy je opoziční názor potlačován a vládnoucí elity se mohou snažit omezit diskuzi ve společnosti, což se zřetelně projevovalo v režimech s „oficiální“ ideologií, jakým byl například Sovětský svaz.⁹

Zajímavé může být i srovnání pojmů ideologie a věda. Obecně představuje věda soustavu racionálních a empiricky dokazatelných poznatků, které můžeme uvádět v praxi, zatímco ideologie se může jevit jako soubor idealistických a nereálných tužeb nebo může představovat snahu prosazovat určité ideály.¹⁰ Přesto, že oba pojmy jsou vzájemně protikladné, v radikálním marxismu vzniká pojem „vědecký komunismus.“ Ze strany komunistických autorů byl pojat jako soubor vědeckých idejí, jež zachycují relevantně skutečnost a vyjadřují ty nejhlubší zájmy proletariátu. Důvodem takového označení byla nejspíš snaha o přidání vážnosti a věrohodnosti k myšlenkám socialismu.¹¹ Tento krok je nakonec možné samo o sobě zhodnotit jako ideologický, jelikož nesleduje a zároveň ani neslibuje žádné objektivní poznání, pouze se snaží „zatraktivnit“ vlastní subjektivní ideje a s jejich zvyšující se oblibou si dopomoci k jejich prosazení.

---

⁸ ŠARADÍN, Pavel. *Historické proměny pojmu ideologie*. 1. vydání. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2001, s. 6.

⁹ HEYWOOD, Andrew. *Politické ideologie*. Praha: Victoria Publishing, 1994, s. 11-13.

¹⁰ ŠARADÍN, Pavel. *Historické proměny pojmu ideologie*. 1. vydání. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2001, s. 6-7.

¹¹ Tamtéž, s. 32.

1.2 Pojem komunismus

Abychom se mohli dostat k pojmu komunismus, musíme začít u socialismu. Výrazné prosazení socialismu můžeme zaznamenat v 19. století. Vzniká jako negativní reakce na sociální a ekonomické podmínky, které v Evropě sílily pod vlivem průmyslového kapitalismu. Ideje, které socialismus přinesl souvisely se vznikem nové společenské třídy průmyslových dělníků. Ti museli snášet nedůstojné pracovní podmínky, které byly ovlivněné tehdejší politikou *laissez-faire*, která dala majitelům továren možnost je určovat. Pod hrozbou nezaměstnanosti nezbývalo než takové podmínky útrpně snášet. V tomto prostředí se začaly vyvíjet první socialistické myšlenky a s první komplexnější teorií, jak nahradit kapitalistický systém, přišli Karl Marx a Bedřich Engels. Tak, jak se životní úroveň v západních zemích ve druhé polovině 19. století zlepšovala, měnila se i podstata samotného socialismu, který se rozvětvil do dvou hlavních směrů. Ve vyspělejších zemích západní Evropy, se začal prosazovat socialismus demokraticky. Jeho zastánci usilovali o získání moci volebním způsobem a prosazovali systémové reformy. V zaostalejších zemích zůstával a naplno se začal prosazovat duch revoluce. Mezi tyto země patřilo Rusko, kde bolševická strana vedená příkladem Lenina přešla z označení „socialistická“ na „komunistická.“¹²

Komunismus tedy společně s výše popsanou formou demokratického socialismu vychází z jednotného socialistického hnutí. To vidělo ve svých počátcích hlavní problém společnosti v možnosti soukromého vlastnictví. Tento institut shledávalo jako nespravedlivý, jelikož díky němu musí nutně docházet k vykořisťování člověka člověkem. Prostředkem k odstranění takové nespravedlnosti, mělo být kolektivní vlastnictví výrobních prostředků, bohatství či majetku. Hnutí se při prosazování svých cílů drželo přesvědčení, že rovnosti ve společnosti lze dosáhnout pouze za pomoci přímého vynucení státní mocí, protože výsledná materiální rovnost nikdy nemůže vzniknout sama od sebe. Dle jejich přesvědčení nelze považovat za dostatečnou „pouhou“ rovnost před zákonem, jelikož ta umožňuje, aby ve výsledné společnosti vznikaly mezi lidmi materiální rozdíly.¹³

K rozvětvení do dvou základních směrů, které jsem výše uvedl, začíná docházet počátkem 20. století. Ti socialisté, u nichž se postupně vžilo označení sociální demokraté, přišli na to, že státní vlastnictví je neefektivní. Neprodukuje totiž tolik bohatství jako vlastnictví soukromé a socialistickým politikům nezbývá dostatek majetku k přerozdělování ve

---

¹² HEYWOOD, Andrew. *Politické ideologie*. Praha: Victoria Publishing, 1994, s. 92-93.

¹³ JOCH, Roman. Socialismus a komunismus: styčné body a rozdíly. In FAJMON, Hynek, BALÍK, Stanislav, HLOUŠKOVÁ, Kateřina (eds). *Dusivé objekty: Historické a politologické pohledy na spolupráci sociálních demokratů a komunistů*. 1. vydání. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2006, s. 9.

společnosti. Navíc začala sociální demokracie akceptovat demokratické principy. Naproti tomu komunismus vychází z přesvědčení svých následovníků, že jen jeho ideologie je tou správnou. Odmítá jiné názory ve společnosti a neumožňuje jim se prosadit. Z toho vyplývá jeho totalitní určení. Ve společnosti se vždy objevují protichůdné názory, jelikož lidé jsou rozdílní. Komunismus tak z jeho samotné podstaty není možné udržet bez toho, aniž by nebylo nutné omezovat a cenzurovat opoziční ideologické proudy. Hlavní rozdíl mezi socialismem a komunismem tak zpočátku nebyl v cíli, ke kterému oba proudy směřovaly, ale spíš v metodách a postupech jakými chtěly takových cílů dosáhnout.¹⁴ Komunisté schvalovali použití násilí při jejich plnění, zatímco sociální demokracie chtěla provést změnu pokojně, za pomoci vítězství ve svobodných volbách. Postupně se však cíle obou větví začaly měnit. Socialisté totiž ztratili víru v úplnou změnu systému, kterou by zanikl kapitalismus.¹⁵

Dle předpovědi Karla Marxe se měl komunismus prosadit ve vyspělejších kapitalistických zemích západní Evropy. Tento předpoklad se ovšem nenaplnil a stalo se tak v zaostalých agrárních zemích jako byly Rusko a Čína. Základním modelem pro komunismus ve světě se stal Bolševický model. Další komunistické strany po celém světě respektovaly ideologické vedení Moskvy a sdružovaly se v Komunistické internacionále, založené roku 1919. K té se v krátkosti vrátím ještě níže. Přejít k bolševickému modelu komunismu ovšem nebylo v Rusku podle předpokladů. Dle názorů mnohých bylo Rusko ještě stále ve feudální etapě vývoje a měl je teprve čekat přechod ke kapitalismu. Podle Trockého, ale nebyla ruská buržoazie příliš silná, aby mohla zřídit kapitalistickou společnost. Tuto etapu vývoje je tak možné přeskočit a Rusko se může rovnou uchýlit k socialistické revoluci pod vedením malého, ale silného proletariátu. Ta probíhala podle not Lenina, které se úplně neshodovaly s představami Marxe. Ten předpokládal, že revoluci započnou nespokojené masy lidí z dělnické třídy. Lenin dělnické třídě nevěřil, jelikož podle něj nedisponovala myšlenkami Marxismu a nechápala jeho potřebu. Považoval za nutné, aby k revoluci došlo pod vedením revoluční strany. Ta by svou vedoucí úlohu zakládala na ideologickém poznání a na pochopení marxistické teorie. Díky tomu je schopna pochopit skutečné zájmy proletariátu a vzbudit revoluční potenciál proletářské třídy.¹⁶

Způsob, jakým Lenin vedl bolševickou revoluci byl vlastně originální. Marx se totiž ve svém díle příliš nezabýval způsobem, jak bude revoluce vedena a jak promění kapitalistický stát v beztřídní společnost. Nezabýval se politickými ani právními otázkami ohledně

---

¹⁴ Tamtéž, s. 10-12.

¹⁵ BROWN, Archie. *Vzestup a pád komunismu*. Brno: Jota, 2011, s. 43.

¹⁶ HEYWOOD, Andrew. *Politické ideologie*. Praha: Victoria Publishing, 1994, s. 113-115.

pokračování státu v porevolučním období. Sice předpověděl, že bude nutná dočasná diktatura proletariátu, ale pouze v obecných intencích.¹⁷

Iniciativy při vedení revoluce se tak chopil Lenin. Spolu s tím, že zavrhl diktaturu proletariátu a zaměnil ji za diktaturu jedné strany intelektuálů, kteří jako jediní ovládají „vědeckou“ teorii socialismu a tím pádem i odmítá jakoukoliv formu politické plurality, nedokáže připustit, že svoboda závisí na institucích, jež jsou schopny ji bránit. Přičemž odmítnutí těchto institucí, jež by chránily individuální svobody a politický pluralismus, se stalo společným rysem všech komunistických systémů. Zavrnutí parlamentních a justičních institucí, které jsou zapotřebí pro zajištění politických svobod se dělo ve světle idejí, jež tyto instituce představovaly jako výtvar buržoazní demokracie. Idejí, které předurčily záhubu kapitalismu a stvořily víru v předurčení proletariátu jako vládnoucí třídy vybudovat socialismus, který poté přejde do beztřídní samosprávné společnosti nesoucí název komunistická.¹⁸

Proces, kterým procházelo Rusko dle myšlenek Karla Marxe ovšem počítal s vyspělou a bohatou západoevropskou zemí. Realita sovětského Ruska byla však úplně opačná. Jednalo se o zaostalou, mezinárodně izolovanou a válkou zcela zpusťšenou zemi. Socialismus v podání Marxe se vyznačoval vyšší produktivitou společenské práce než kapitalismus. Sovětská realita se proto dala pojímat jako socialistická pouze pomocí dezinterpretace původního pojetí Marxova socialismu.¹⁹

Na dalších řádcích bych rád shrnul základní znaky komunismu. Přičemž se jedná o základní znaky reálného komunismu. Tím mám na mysli jeho podobu, která se dokázala skutečně prosadit ve společnosti jako totalitní forma vlády. Ne utopické představy, s jakými přišli v 19. století Karl Marx a Bedřich Engels. Mezi základní definiční znaky komunistického systému patří monopol moci komunistické strany, který je nazýván jako diktatura proletariátu, jelikož se považovalo za samozřejmé, že strana zastupuje zájmy a skutečnou vůli proletariátu. Nad všemi institucemi působícími ve státě tak vykonával dohled orgán komunistické strany s vyššími pravomocemi než jiné úřady. To samozřejmě znamenalo chybějící nezávislost soudní moci, jež patří k základním předpokladům demokratické společnosti. Od toho se odvíjel koncept demokratického centralismu, který v praxi znamenal, že rozhodnutí vyšších stranických orgánů muselo být striktně dodrženo v celé straně a společnosti. Právo diskutovat

---

¹⁷ BROWN, Archie. *Vzestup a pád komunismu*. Brno: Jota, 2011, s. 35-37.

¹⁸ Tamtéž, s. 79-80.

¹⁹ REIMAN, Michal. *O komunistickém totalitarismu a o tom, co s ním souvisí*. Praha: Karolinum, 2000, s. 40-41.

o problémech bylo v tomto konceptu omezováno, a tak název demokratický můžeme používat pouze v uvozovkách.²⁰

Další znaky se projevovaly v hospodářství. Jednalo se o nekapitalistické vlastnictví výrobních prostředků a systém příkazového hospodářství. To se úzce pojilo s výše zmíněným centralismem. Hlavně průmyslová výroba náležela do vlastnictví státu a rozhodování o množství vyrobených produktů a jejich cenách bylo výsledkem hierarchického procesu směřujícího shora dolů.²¹

Mezi ideologické znaky patřil záměr vybudovat komunismus, který má být posledním a jediným spravedlivým systémem, který se prosadí ve společnosti. Tomu měla dopomoci existence mezinárodního hnutí a pocit sounáležitosti s ním. Právě internacionalismus získával komunismu mnoho příznivců, což byl hlavní ideologický význam tohoto hnutí. Zároveň to ale pro mnoho zemí znamenalo podřízení se vůdčí roli Sovětského svazu, která byla mnohdy prosazována i násilnou cestou.²²

---

²⁰ BROWN, Archie. *Vzestup a pád komunismu*. Brno: Jota, 2011, s. 138-140.

²¹ Tamtéž, s. 141-142.

²² Tamtéž, s. 143-148.

2 Vliv komunismu na právo

Do této kapitoly jsem se pokusil zakomponovat zjištěné poznatky z kapitoly předchozí a zhodnotil tak, jakým způsobem se ideologie komunismu vypořádala s tvorbou práva, jakým způsobem dokázala ovlivnit právní vědomí ve společnosti a co je typické pro právní řád vytvořený pod vlivem této ideologie.

Jak zjistíme v následujícím textu, komunisté neměli k právu příliš vřelý vztah. Podle původních předpovědí předpokládali jeho odumření společně se státem. Postupně se ale tento jejich negativní postoj začal nejspíš obracet. Právo se totiž ukázalo jako vynikající prostředek k dosažení jejich cílů. S jeho pomocí si byli schopni vynutit a ospravedlnit změny, které začali uskutečňovat ve společnosti. Tím, že pro ně právo mělo tento význam, ovšem zapříčinili jeho degradaci. Zahaleno politickým hávem přestalo plnit funkci, jaká pro něj byla typická v západních demokraciích.

Právní jistota a předvídatelnost zákona patří k hlavním aspektům, které komunistickému právu chyběly. Vyznačovalo se častým výskytem neurčitých pojmů, jako např. revoluční právní vědomí (viz. následující text), pod kterými bylo mnohdy těžké si něco představit. Výklad těchto pojmů pak záležel na politickém vedení, které jim přikládalo význam, jaký se mu právě hodil. Jedinou předvídatelností zákona tak bylo, že žádná v mnoha případech není.

2.1 Základní aspekty komunistického práva v Sovětském svazu

Nástup sovětského režimu znamenal i celkovou změnu v právní oblasti. Komunisté totiž odmítali jakoukoliv kontinuitu práva z předchozího období, a to se tak udrželo v platnosti pouze po dobu do přijetí nových zákonů a jen v tom rozsahu v jakém neodporovalo tzv. revolučnímu právnímu vědomí a dekretům sovětské moci. Existence práva byla navíc považována pouze za dočasnou, jelikož ho měl čekat stejný osud jako stát čili postupné odumření. Svou dočasnou roli tak právo plnilo pouze jako prostředek k nastolení nového řádu a následného udržení se u moci. Důkazem budiž, že relevantním právem bylo pouze to, co bylo v souladu s programem Komunistické strany.²³

Již od počátku bylo sovětské právo spojováno jako prostředek utváření vůle vládnoucí třídy. Ta měla směřovat k uskutečňování úkolů socialistického státu. Přesně tak ho pojímali i přední bolševičtí revolucionáři. Významným pramenem práva bylo nejen právo psané, ale hlavně zpočátku zároveň tzv. „revoluční právní vědomí“. To mohlo být utvářeno jen pod vůdčím vlivem zákonodárství socialistického státu, které předjímá aktuální úkoly revoluce a

---

²³ PELIKÁN, Dragutin. *Dějiny ruského práva*. Praha: C.H. Beck, 2000, s. 80.

zároveň je zaměřeno k ideologickému učení marxismu.²⁴ Z toho bychom tak mohli vyvodit, že si ho vládnoucí třída upravovala svévolně podle toho, jak v aktuálním okamžiku musela reagovat na odpor opozičních sil a mizela jedna ze základních právních zásad, kterou je jeho předvídatelnost.

Přesně na těchto základech je marxistické pojetí práva založeno. Má být až radikálně flexibilní, aby mohlo reagovat a podřídit se politickým potřebám a jednání. Dějiny marxistické právní teorie tím pádem můžeme označit jako dějiny politické ideologie, kterou si jednotlivá politická hnutí v průběhu času přizpůsobovala svým potřebám.²⁵ Pro pochopení socialistické právní vědy je nutné si uvědomit, že každý výklad práva i spravedlnosti je podřízen tzv. *třídnosti*. Veškeré právní argumentace a teoretické konstrukce se pak odvíjely právě od této základní normy. To v praxi znamenalo, že veškeré právo je nutné organicky propojit se státem a podřídit ho tak, aby vyhovovalo principu vedoucí úlohy komunistické strany.²⁶

Sovětské právo vykazovalo velké rozdíly oproti právu demokratických zemí. Nesnažilo se reflektovat skutečnou situaci ve společnosti, ale naopak prosazovalo pouhé představy vládnoucí moci o tom, jak by taková společnost měla vypadat. To je jasným důkazem, že jeho hlavním účelem tak bylo prosazení přechodu v komunistickou společnost. Bylo podřazeno státu a o to více vůdcům komunistické strany. Před uplatňováním platných zákonů mělo přednost operativní politické rozhodování, plnění revolučních úkolů a vše bylo posvěceno stranickým sekretariátem. Právo sloužilo k potlačování odpůrců režimu a k udržení komunistické vůdčí role ve státě.²⁷

Pro právo typické rozdělení na právo soukromé a veřejné, které je běžné v demokratické společnosti, sovětské právo neuznávalo. Všechny vztahy prohlašovalo za veřejnoprávní. Zdůvodněno to bylo pojetím sovětské společnosti, kde je každý individuální zájem podřízen zájmu kolektivnímu. Jedná se tak o další nástroj totalitní moci, jak omezit opoziční názory. Pokud bychom zhodnotili, co mělo sovětské právo sledovat, ani bychom nemohli dojít k ničemu jinému, než že je podřízeno socialistické myšlence předních představitelů státu. Nemá splňovat požadavky spravedlnosti, morálky a chránit základní lidské hodnoty. Právo představovalo jen to, co potřeboval stát ke splnění svého účelu, a to byl přechod ke komunistické společnosti. Omezena tak byla nejen práva fyzických osob. Právnickou osobou

---

²⁴ VLČEK, Eduard a kol. *Dějiny státu a práva socialistických zemí*. Praha: Panorama, 1983, s. 34-35.

²⁵ PŘIBÁŇ, Jiří. Na stráži jednoty světa: marxismus a právní teorie. In BOBEK, Michal, MOLEK, Pavel, ŠIMÍČEK, Vojtěch (eds). *Komunistické právo v Československu: kapitoly z dějin bezpráví*. Brno: Masarykova univerzita, 2009, s. 51.

²⁶ Tamtéž, s. 55-56.

²⁷ PELIKÁN, Dragutin. *Dějiny ruského práva*. Praha: C.H. Beck, 2000, s. 80-81.

se mohly stát pouze státní nebo polostátní organizace. V celém právním systému navíc převládaly kogentní normy nad dispozitivními, což můžeme považovat za důsledek opovržení soukromým právem, jelikož právě v moderním soukromém právu demokratických zemí je běžná rozsáhlá dispozitivnost.²⁸

Jak přicházela v Sovětském svazu doba Stalina, začalo se i měnit nahlížení na samotné právo. To bylo sice stále tvárné podle představ komunistické strany, už se ale nepředpokládal jeho brzký zánik. Hlavní ideolog té doby, Andrej Vyšinskij, přišel s tím, že právo nemusí odumřít již v aktuální fázi vývoje sovětského státu, ale jeho konec nastane až s úplnou výhrou komunismu.²⁹ Během tohoto procesu je dle jeho názoru možné využít právo jako legitimní způsob eliminace politických nepřátel.³⁰ To tak můžeme považovat jako další důkaz zpolitizování práva a jeho úplného podřízení zájmům vládnoucí garnitury.

2.2 Projevy komunistického práva v Československu

Po komunistickém puči v únoru 1948 se daly v Československu očekávat velké změny v právním řádu, který se měl přizpůsobit poměrům Sovětského svazu. Prvním krokem byly velké personální čistky, jelikož bylo jasné, že s tehdejší právní elitou se při přeměně nemohlo počítat. To zapříčinilo hromadné propouštění nepohodlných profesorů z právnických fakult a postupně dokonce ke zrušení té brněnské. Na uvolněná místa byli dosazeni lidé „ohební“ a režimu povolní. Eliminace se netýkala jen odborníků, ale i studentů. Ti museli před pokračováním svého studia projít prověrkami, které zkoušely jejich loajálnost k režimu a velké množství jich samozřejmě neprošlo. Vyučovací proces se poté stal nástrojem ideologické indoktrinace studentů.³¹

Právní řád bylo nutné přizpůsobit nově vznikajícímu státnímu zřízení. Mělo se jednat o změnu celého právního řádu, a nejen jeho dílčích prvků. Bylo nutné, aby bylo právo jednotné a přesně odpovídalo změněným politickým, sociálním a ekonomickým poměrům ve státě³² a zároveň byl možný jeho flexibilní výklad, který by umožňoval reagovat na aktuálně vzniklé situace. Této změny se mělo dosáhnout během dvou let, a proto se toto období označuje jako

---

²⁸ Tamtéž, s. 83-84.

²⁹ KÜHN, Zdeněk. Ideologie aplikace práva v době reálného socialismu. In BOBEK, Michal, MOLEK, Pavel, ŠIMÍČEK, Vojtěch (eds). *Komunistické právo v Československu: kapitoly z dějin bezpráví*. Brno: Masarykova univerzita, 2009, s. 65-66.

³⁰ PŘIBÁŇ, Jiří. Na stráži jednoty světa: marxismus a právní teorie. In BOBEK, Michal, MOLEK, Pavel, ŠIMÍČEK, Vojtěch (eds). *Komunistické právo v Československu: kapitoly z dějin bezpráví*. Brno: Masarykova univerzita, 2009, s. 53.

³¹ MARŠÁLEK, Pavel. Proměny české právní vědy 1945-1989. In MALÝ, Karel, SOUKUP, Ladislav (ed). *Vývoj práva v Československu v letech 1945-1989*. Praha: Karolinum, 2004, s. 39-40.

³² KUKLÍK, Jan a kol. *Vývoj československého práva 1945-1989*. Praha: Linde, 2009, s. 122-128.

„právnícká dvouletka“ (mezi lety 1949-1951). Zřejmě není nutné zmiňovat, že inspirací pro veškeré změny se stalo sovětské právo. Nové právo mělo hájit třídní zájmy pracujícího lidu, a to znamenalo snahu o sepsání zákonů, které budou běžnému člověku srozumitelné. Pracující lid se dokonce podílel na kodifikacích. Z výsledků právnícké dvouletky pak československý řád čerpal ještě mnoho dalších let.³³

Volná ideologie aplikace práva, která se uplatňovala na území tehdejšího Československa od počátku 50. let, měla hlavní inspiraci ve stalinistické ideologii založené na výše zmíněném teoretikovi Vyšinském. Stavěla na aktivismu jednotlivců, kteří byli ochotni přispět k rozvoji socialistické společnosti. Důležitou úlohu jako „misionáři socialismu“ plnili v té době soudci. Nezávislost na státní moci, která je u tohoto povolání tradičním aspektem se v té době neprojevovala a jejich úloha byla výsostně politická. Bylo obvyklé, že soudci ve svých rozhodnutích v té době jasně artikulovali principy marxistické politiky. Situaci v soudnictví výstižně vystihuje vyjádření tehdejšího ministra průmyslu Zdeňka Fierlingera: *„Je-li soudce dobrý marxista, zkušený praktik, kulturní a vzdělaný člověk, lze říci, že devětadevadesát procent jeho rozsudků má politický význam a je nejlepší formou popularizace sovětských zákonů a popularizace usnesení strany.“* Na soudce, kteří tuto svou úlohu nerespektovali se pak mnohdy snažela až absurdní kritika, že se nedostatečně seznamují s texty tehdejšího tisku, Rudého práva, které denně osvětlují linii strany při budování socialismu.³⁴ Důvod tvárnosti soudců pak spočíval také v tom, že s příchodem komunistického režimu se výrazně změnil systém získávání právníckého vzdělání, který spočíval i ve vystavení doktorských diplomů na právnícké fakultě Karlovy univerzity komunistickým aktivistům, kteří tuto fakultu neabsolvovali, navíc mnohdy neměli ani dokončené základní vzdělání. Jejich kvalifikací byl několikaměsíční kurz trestního práva a jejich cesta poté směřovala na místa soudců a prokurátorů v politických procesech.³⁵

Aspektem, který československé komunistické právní vědě chyběl, byl originální teoretický přístup. Důvodem byl jednoznačně účel, který měla splňovat. Nešlo o nalezení a dosažení originálních vědeckých příspěvků a inovativních řešení, nýbrž jediným cílem práva bylo podřídit vše vůli dělnické třídy, o čemž rozhodovalo stranické vedení. Co splňovalo tento

---

³³ MARŠÁLEK, Pavel. Proměny české právní vědy 1945-1989. In MALÝ, Karel, SOUKUP, Ladislav (ed). *Vývoj práva v Československu v letech 1945-1989*. Praha: Karolinum, 2004, s. 40-41.

³⁴ KÜHN, Zdeněk. Ideologie aplikace práva v době reálného socialismu. In BOBEK, Michal, MOLEK, Pavel, ŠIMÍČEK, Vojtěch (eds). *Komunistické právo v Československu: kapitoly z dějin bezpráví*. Brno: Masarykova univerzita, 2009, s. 66-71.

³⁵ KRYSTUFEK, Zdeněk. Komunistické právo v Československu. In BOBEK, Michal, MOLEK, Pavel, ŠIMÍČEK, Vojtěch (eds). *Komunistické právo v Československu: kapitoly z dějin bezpráví*. Brno: Masarykova univerzita, 2009, s. 932.

parametr mohlo být právem. Navenek sice vykazovala socialistická zákonnost podobné rysy jako v demokratických státech. Určité druhy sporů byly také řešeny dle obecných a ideologicky nezátížených norem. To také vzbuzovalo důvěru u veřejnosti. U případů, kdy měla politická moc na výsledku nějaký specifický zájem, byla ovšem uplatněna jistá arbitrárnost politické moci u rozhodování. Zajištěna byla politickou kontrolou nad orgány aplikujícími právo, či různými druhy nátlaku.³⁶

Po smrti Stalina nastalo uvolnění poměrů a debata o právu začíná být kritičtější. V právním světě se alespoň relativně rozjíždí svobodná diskuze. Hlavní kritika tehdy směřovala hlavně ke kultu osobnosti, jímž bylo právo v té době nejvíce ovlivněno. Padaly názory, že úplně vymizel kritický vztah vědy k právu a začal se prosazovat názor, že dosavadní pojetí práva bylo až příliš dogmatické a je chybou vykládat každý právní předpis dle vůle dělnické třídy. Dokonce byl prosazován návrat opatření, která byla původně zavrhována jako buržoazní. Jednalo se například o nezávislost soudní moci nebo vytvoření ústavního a správního soudnictví. Naplno se rozjela debata o přijetí nové ústavy, jelikož ta z roku 1960 byla považována za příliš politickou. Veškeré „demokratizační“ snahy ovšem přerušil vpád vojsk Varšavské smlouvy. Při následné normalizaci se právo vrátilo tam, kde bylo v 50. letech, tedy do jasného područí ideologie. Veškeré experimenty společně se svobodnou diskusí opět zanikly.³⁷

V době stalinistické ideologie práva bylo žádoucí zjednodušit systémovou změnu režimu, a proto se soudce stal jedním z aspektů, který mohl přispět k transformaci demokratického státu ve stalinskou totalitní diktaturu svým aktivistickým rozhodováním soudních sporů. Novými požadavky na právo po konci stalinismu se ale staly stabilita a formalismus. Třídní zájem je tak stále relevantním pojítkem při argumentaci soudců, ale jen v rámci právních předpisů. Nový trend měl za úkol odstranit nezákonnosti stalinismu a po soudcích požadoval striktní dodržování zákona.³⁸ Rozhodování v souladu s třídním vědomím je sice žádoucí, ale nemělo by vést k porušování zákonů. Proto se pomyslný balon přesouvá ze soudců na zákonodárce, jejichž úlohou je vyjádřit vůli dělnické třídy dostatečně v zákoně. Ve výsledku zřejmě o takovou změnu jít nemohlo. Právo bylo stále podřízeno zájmu vládnoucí třídy, pouze se změnil

---

³⁶ PŘIBÁŇ, Jiří. Komunistická teorie státu a práva: kritický nástin strukturních znaků a vývoje československé právní teorie v období let 1948-89. In MALÝ, Karel, SOUKUP, Ladislav (ed). *Vývoj práva v Československu v letech 1945-1989*. Praha: Karolinum, 2004, s. 65-66.

³⁷ MARŠÁLEK, Pavel. Proměny české právní vědy 1945-1989. In MALÝ, Karel, SOUKUP, Ladislav (ed). *Vývoj práva v Československu v letech 1945-1989*. Praha: Karolinum, 2004, s. 42-50.

³⁸ KÜHN, Zdeněk. Ideologie aplikace práva v době reálného socialismu. In BOBEK, Michal, MOLEK, Pavel, ŠIMÍČEK, Vojtěch (eds). *Komunistické právo v Československu: kapitoly z dějin bezpráví*. Brno: Masarykova univerzita, 2009, s. 72-75.

subjekt, který se staral o jeho výklad.³⁹ S největší pravděpodobností to znamenalo větší předvídatelnost a konzistentnost soudních rozhodnutí, což ovšem nemusí nutně znamenat větší míru spravedlnosti ve společnosti. Navíc se v pojetí aplikace práva objevovaly spory, kdy někteří právní teoretici stále podporovali volnější rozhodování soudce podle aktuální politické situace třídních cílů.⁴⁰ Odpor k tomuto formalismu projevovaly mimo jiné i nejvyšší soudy v zemi. Soudům nižších instancí bylo jimi vytykáno rozhodování založené na jazykové metodě výkladu bez bližšího zdůvodnění, přičemž v něm by mělo podle nich být poučení o správných socialistických hodnotách.⁴¹

Na přelomu 70. a 80. let se komunistické právo muselo vypořádat se vzrůstajícím významem lidských práv a požadavků právního státu ze strany liberálně demokratických režimů. Ačkoliv socialistické společnosti tvrdí, že jsou práva a svobody občanů ústavně zajištěny a mají dokonce vyšší historickou kvalitu než u výše zmíněných demokratických zemí, jsou to právě pojmy lidská práva a právní stát okolo nichž se postupně utvoří ideologický konflikt, který zapříčinil a posléze vede ke konci komunistického režimu v mnoha zemích.⁴²

---

³⁹ KNAPP, Viktor. *Předmět a systém československého socialistického práva občanského*. Praha: Československá akademie věd, 1959, s. 87.

⁴⁰ KUČERA, Eduard a kol. *Obecná teorie státu a práva: díl II*. Praha: Orbis, 1977, s. 275-277.

⁴¹ KŮHN, Zdeněk. Ideologie aplikace práva v době reálného socialismu. In BOBEK, Michal, MOLEK, Pavel, ŠIMÍČEK, Vojtěch (eds). *Komunistické právo v Československu: kapitoly z dějin bezpráví*. Brno: Masarykova univerzita, 2009, s. 78-79.

⁴² PŘIBÁŇ, Jiří. Komunistická teorie státu a práva: kritický nástin strukturních znaků a vývoje československé právní teorie v období let 1948-89. In MALÝ, Karel, SOUKUP, Ladislav (ed). *Vývoj práva v Československu v letech 1945-1989*. Praha: Karolinum, 2004, s. 70-71.

3 Komunistická ústava

V předchozí kapitole jsem vymezil základní východiska vlivu komunismu na právo jako celek v socialistickém Československu. V této kapitole se budu zabývat podrobněji jeho projevem v ústavním právu. Pro ústavní právo jsem se rozhodl, protože plnilo pro komunisty podobně důležitou roli, jakou má v dnešní době. Bylo považováno za hlavní odvětví právního systému. Bylo to dáno povahou společenských vztahů, které upravovalo. Ideologickou povahu tohoto právního odvětví poté zdůraznilo konstatování, že „*vyjadřuje vůli dělnické třídy a ostatních pracujících povýšenou na zákon a odráží objektivní potřeby života společnosti a činnosti socialistického státu.*“⁴³

Ústavní právo se stalo důležitým nástrojem komunistické moci. Jeho vědecké rozpracování prakticky kopírovalo politické posuny ve společnosti a vědecké názory ústavních právníků byly ovlivněny rozhodnutími KSČ. Socialistickým ústavám tak byla přiznávána ideologická funkce. Vedle programu komunistických stran byly hlavní ideologickou silou.⁴⁴

Zajímavý názor naproti tomu publikoval Pavel Peška. Podle něj se na území Československa nedá v období let 1948-1989 mluvit o existenci ústavnosti. Aby to možné bylo, je třeba ústavy, která je demokratická a spoutává absolutní moc pravidly, která ji omezují ve prospěch lidu a jeho reprezentace. K prosazování ústavy je zapotřebí demokratická politická moc. Takové záruky zde chyběly, a ačkoliv se v ústavách dala najít demokratická ustanovení, fakticky na ně nebyl brán zřetel.⁴⁵

3.1 Ústava 9. května 1948

Jedním ze základních úkolů, který před sebou měla komunistická strana po únorovém převratu v roce 1948, bylo přijetí nové ústavy, protože ta dosavadní z roku 1920 byla pro jejich představy revolučních změn nedostačující. Výsledkem tak byla Ústava z 9. května 1948. Obsahově se o ní nedá říci, že by byla radikálním krokem k totalitní nedemokratické společnosti. Zachovávala základní koncepci dělby moci a zajišťovala základní občanská práva a svobody.⁴⁶ Tím se odlišovala od jiných ústav „lidově demokratických států“ té doby, a hlavně také od tehdejší sovětské ústavy, která byla vzorem. Neobvyklý byl ovšem proces jejího přijímání. Spolu s ústředním výborem Národní fronty schvaloval její znění i ústřední výbor

---

⁴³ ŠIMÍČEK, Vojtěch, KYSELA, Jan. Ústavní právo. In BOBEK, Michal, MOLEK, Pavel, ŠIMÍČEK, Vojtěch (eds). *Komunistické právo v Československu: kapitoly z dějin bezpráví*. Brno: Masarykova univerzita, 2009, s. 299.

⁴⁴ Tamtéž, s. 301

⁴⁵ PEŠKA, Pavel. Úvahy nad popřením ústavnosti v letech 1948-1989. In MALÝ, Karel, SOUKUP, Ladislav (ed). *Vývoj práva v Československu v letech 1945-1989*. Praha: Karolinum, 2004, s. 193-194

⁴⁶ KUKLÍK, Jan a kol. *Vývoj československého práva 1945-1989*. Praha: Linde, 2009, s. 117-118.

KSČ. Proces přijetí byl následně dokonán po jednomyslném hlasování na schůzi Ústavodárného národního shromáždění dne 9. května 1948.⁴⁷ Proces jejího přijetí by se zároveň dal považovat za jistý milník, kdy došlo k převzetí moci ve státě komunistickou stranou již definitivně. Tehdejší prezident Edvard Beneš odmítl její znění podepsat, a to tak učinil až nový prezident Klement Gottwald. Ústava byla pojmenována jako Ústava 9. května, což mělo připomínat datum osvobození Prahy Sovětskou armádou.⁴⁸

Pojetí nové ideologie bylo jasně čitelné již z úvodního prohlášení, kde stálo: „*My, lid československý, prohlašujeme, že jsme pevně rozhodnutí vybudovat svůj osvobozený stát jako lidovou demokracii, která nám zajistí pokojnou cestu k socialismu*“. Hned další věta by měla způsobit ostražitost z nepřátelských kapitalistických zemí západu a jejich myšlenek, které se mohou objevovat u domácích obyvatel: „*Jsmo odhodláni bránit všemi svými silami vymoženosti naší národní a demokratické revoluce proti veškerým snahám domácí i zahraniční reakce, jak jsme znovu před celým světem osvědčili svým vystoupením na obranu lidově demokratických řádů v únoru 1948*“. V prohlášení nechybí ani dezinterpretace historických událostí ve prospěch marxismu. Například nastínění vývoje po první světové válce: „*Již tehdy, za prvního odboje, toužil náš lid, veden velkým vzorem revolučního boje ruských dělníků a rolníků, po lepším společenském řádu, po socialismu*“.⁴⁹

Ústava 9. května měla tvořit jeden z hlavních pilířů nových právních poměrů. To bylo uvedeno i v její důvodové zprávě. Mimo konstatování, že má být ústava základním pramenem pro veškeré další zákonodárství a zároveň se kriticky stavět k dosavadnímu právnímu řádu, zaujme bod, ve kterém se říká, že má být ústava „*jedním z mocných prostředků k zlidovění veškerého našeho právního řádu*“.⁵⁰ Pojem lidová demokracie je mimochodem používán k označení státního uspořádání založeného na socialistických myšlenkách, jak vychází přímo z prohlášení Ústavy 9. května.

Výše zmíněné demokratické prvky byly do ústavy zakomponovány díky pluralismu politické síly v letech 1945-1948, kdy demokratická část politického spektra protlačovala kontinuitu s prvorepublikovou ústavou. Následně po únorovém převratu bylo nutné co nejrychleji právně zakotvit nové směřování země a na odstranění demokratických záruk

---

⁴⁷ GRONSKÝ, Ján. *Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa II. 1945-1960*. Praha: Karolinum, 2006, s. 329.

⁴⁸ KUKLÍK, Jan a kol. *Vývoj československého práva 1945-1989*. Praha: Linde, 2009, s. 117-118.

⁴⁹ Prohlášení ústavního zákona č. 150/1948 Sb., Ústava Československé republiky.

⁵⁰ MALÝ, Karel. K teorii a praxi socialistického zákonodárství. In SOUKUP, Ladislav. *Příspěvky k vývoji právního řádu v Československu 1945-1990*. Praha: Karolinum, 2003, s. 47.

z ústavy již zřejmě nezbylo moc času.⁵¹ Tato ústava je tak jedním z posledních zákonů na dlouhou dobu, které nějakým způsobem ovlivnily opoziční síly komunismu.

V textu ústavy se samozřejmě výrazně projeví znaky typické socialistickému myšlení. Kromě již výše zmíněných základních občanských práv a svobod byla zakomponována i nová práva sociální povahy. Jednalo se o právo na vzdělání, právo na práci, na spravedlivou odměnu za vykonanou práci, na odpočinek po práci a na zaopatření při nezpůsobilosti k práci. Vzhledem k jejich uvedení v základních člancích byla zároveň považována za prioritní. Zajištěna byla i nezávislost moci soudní. Kromě soudců z povolání ovšem Ústava předpokládala i soudce z lidu. Jejich nezávislost navíc měla být komplikována vázaností jejich rozhodování právním řádem lidové demokracie. Novinkou bylo založení národních výborů, které byly nositeli a vykonavateli státní moci v obcích, okresech a krajích. Hospodářství mělo být založeno na znárodnění nerostného bohatství, průmyslu, velkoobchodu a peněžnictví. Zároveň měl stát zajistit řízení hospodářské činnosti prostřednictvím „jednotného hospodářského plánu“.⁵²

Právě hospodářskému zřízení se budu věnovat jako první, jelikož mu byla přisuzována velká důležitost. Bylo založeno na existenci tří základních sektorů hospodářství a jim odpovídajících forem vlastnictví. Základem prohlásila ústava socialistický sektor, který vznikl znárodněním. Socialistické vlastnictví bylo zakotveno ve dvou hlavních formách, a to socialistické státní vlastnictví a družstevní vlastnictví. Soukromé vlastnictví bylo výrazně potlačeno. Ústavou byla stanovena ve shodě s pozemkovou reformou nejvyšší přípustná hranice soukromého vlastnictví, kterou bylo 50 podnikových zaměstnanců nebo 50 ha u půdy. Navíc ústava umožňovala ještě osobní vlastnictví, do něhož spadaly předměty domácí a osobní spotřeby.⁵³

Na rozdíl od sovětské ústavy, kde byla tato problematika brána jako klíčová, je ovšem zařazena až do poměrně pokročilé části. Odůvodněno to bylo úmyslem ústavu vystupňovat a problematika hospodářství měla fungovat jako její vyvrcholení. Pravým důvodem ale zřejmě byly jen podmínky, za kterých se ústava tvořila a nešlo o předem připravený záměr. Ani tato část nebyla ušetřena dezinterpretací a aplikační volností. Nejvíce utrpěla samozřejmě už tak malá záruka soukromého vlastnictví. Postupně se třísektorový systém hospodářství změnil v jednotné, centrálně a do detailů plánované socialistické hospodářské zřízení, založené na

---

⁵¹ PEŠKA, Pavel. Úvahy nad popřením ústavnosti v letech 1948-1989. In MALÝ, Karel, SOUKUP, Ladislav (ed). *Vývoj práva v Československu v letech 1945-1989*. Praha: Karolinum, 2004, s. 196.

⁵² KUKLÍK, Jan a kol. *Vývoj československého práva 1945-1989*. Praha: Linde, 2009, s. 119-120.

⁵³ SCHELLE, Karel, TAUCHEN, Jaromír. *Vývoj konstitucionalismu v českých zemích 2. díl*. Praha: Linde, 2013, s. 1302.

společenském vlastnictví výrobních prostředků. Soukromé vlastnictví výrobních prostředků a soukromé podnikání tak prakticky zaniklo.⁵⁴

Jak se píše ve druhém odstavci článku 12, Ústavy 9. května: „*Všechno národní hospodářství v Československé republice necht' slouží lidu. V tomto veřejném zájmu řídí stát veškerou hospodářskou činnost jednotným hospodářským plánem*“. Úmyslem tedy bylo převzít veškeré národní hospodářství do rukou státu a centrálně ho řídit. Tento úmysl byl zakomponován již přímo v prohlášení ústavy a zmíněný článek spolu s §164 ústavy, který nařizoval podřízení společnému hospodářskému plánu spolu s §171, který byl interpretačním pravidlem ústavy, umožňoval výrazné zásahy do vlastnických vztahů.⁵⁵

Ačkoliv nová ústava zaručovala dělbu moci ve státě, příliš na to dbáno nebylo. Parlament měl na rozdíl od prvorepublikového uspořádání jen jednu komoru a tou bylo Národní shromáždění. To převzalo pravomoci i ústavního soudu, který byl zrušen.⁵⁶ Jevil se totiž jako nadbytečný. Veškeré jeho pravomoci tedy mělo předsednictvo Národního shromáždění, které v případě sporu podávalo závazný výklad zákonů a rozhodovalo o souladu zákonů s ústavou.⁵⁷ Dalším projevem velmi rozsáhlých pravomocí Národního shromáždění byla i možnost jeho předsednictva podat žalobu na prezidenta, kterou by následně projednávalo samotné Národní shromáždění.⁵⁸ Fakticky ale takovou mocí nedisponovalo. Pro lidově demokratické země bylo totiž typické monistické zřízení založené na koncentraci moci v nejužším vedení komunistické strany. Ústavou zakotvené Národní shromáždění bylo ve skutečnosti jen jakousi kulisou právě pro tento typ řízení země. Dokladem toho je, že za doby jeho existence nebyl zaznamenán jiný případ hlasování než jednomyslné.⁵⁹ Formálně disponovala velkými pravomocemi i vláda, která mohla například k provedení zákona a v jeho mezích vydávat nařízení. Rozsáhlé pravomoci vlády jsou ostatně typickým jevem v totalitních zemích. Za svou činnost byla vláda odpovědná Národnímu shromáždění, které jí mohlo vyslovit nedůvěru. Zodpovídala se ovšem ústředním orgánům KSČ.⁶⁰

---

⁵⁴ GRONSKÝ, Ján. *Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa II. 1945-1960*. Praha: Karolinum, 2006, s. 363.

⁵⁵ Tamtéž, s. 333.

⁵⁶ ŠIMÁČKOVÁ, Kateřina. Fiktivní, nebo reálná ústava. In BOBEK, Michal, MOLEK, Pavel, ŠIMÍČEK, Vojtěch (eds). *Komunistické právo v Československu: kapitoly z dějin bezpráví*. Brno: Masarykova univerzita, 2009, s. 128-129.

⁵⁷ ŠIMÍČEK, Vojtěch, KYSELA, Jan. Ústavní právo. In BOBEK, Michal, MOLEK, Pavel, ŠIMÍČEK, Vojtěch (eds). *Komunistické právo v Československu: kapitoly z dějin bezpráví*. Brno: Masarykova univerzita, 2009, s. 323.

⁵⁸ SCHELLE, Karel, TAUCHEN, Jaromír. *Vývoj konstitucionalismu v českých zemích 2. díl*. Praha: Linde, 2013, s. 1304.

⁵⁹ GRONSKÝ, Ján. *Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa II. 1945-1960*. Praha: Karolinum, 2006, s. 340.

⁶⁰ SCHELLE, Karel, TAUCHEN, Jaromír. *Vývoj konstitucionalismu v českých zemích 2. díl*. Praha: Linde, 2013, s. 1304-1305.

Prezident měl ve společnosti postavení spíše symbolické. Nebylo přímo obvyklé, že někdo zastával v socialistických státech tuto úlohu a ČSSR bylo v tomto ohledu jednou z výjimek. Odůvodnit by se to dalo tradicí a autoritou, kterou ztělesňovali předchozí prezidenti. Zároveň v tom mohla být potřeba ztělesnit v jedné osobě vedoucí úlohu KSČ. Snaha projevit pevné pouto mezi stranou a státním zájmem se projevovala i v pořadí funkcí uváděných v médiích, kdy na prvním místě byla informace, že se jedná o generálního tajemníka KSČ a až na druhém prezidenta republiky.⁶¹

Typickým znakem pro následující období po přijetí ústavy bylo přijímání malého množství zákonů. Zato narůstal počet zákonných opatření přijímaných pod hlavičkou Národního shromáždění a dále nařízení vlády a ministerských vyhlášek. Ústava měla dále zajišťovat rovnoprávné postavení českého a slovenského národa. Na Slovensku ale cítil komunistický aparát hrozbu v podobě nižších volebních preferencí a vytvořil tak asymetrickou soustavu systémů, kdy společnými orgány pro celý stát bylo Národní shromáždění a vláda a Slovensko mělo své samostatné orgány ve Slovenské národní radě a Sboru pověřenců. Podobné orgány ale na české straně chyběly a ty slovenské nedisponovaly přílišnými pravomocemi.⁶²

Je třeba se také zmínit o volební problematice. Ústavním zákonem č. 26/1954 Sb., o volbách do Národního shromáždění a o volbách do Slovenské národní rady, prakticky přestávají volby splňovat svůj hlavní účel svobodného výběru z více možných kandidátů a jsou pouze projevem loajality k režimu, podporou stranické a státní politiky, jelikož voličům nebylo nabízeno více variant koho volit.⁶³

Zásadní změnou v rámci ústavy prošlo soudnictví. Ústava zakotvila novou koncepci soudcovské závislosti. Formulace, že jsou soudci „*vázáni jen právním řádem lidové demokracie*“ v praxi znamenala vázanost soudního rozhodování celým právním řádem, tedy i normami nižší právní síly než zákony. Toto pojetí bylo společně s přímým zasahováním KSČ do výkonu soudnictví hlavním strůjcem fatálních důsledků v dalším období ústavního vývoje Československa.⁶⁴ Opominout nelze ani další změnu v podobě zavedení lidových soudů. Ve spojení s navazujícím zákonem o soudnictví je snaha výkon soudnictví vložit do „rukou lidu“. V praxi to znamenalo, že právě jmenování soudci z lidu budou zárukou výkladu nových zákonů

---

⁶¹ ŠIMÍČEK, Vojtěch, KYSELA, Jan. Ústavní právo. In BOBEK, Michal, MOLEK, Pavel, ŠIMÍČEK, Vojtěch (eds). *Komunistické právo v Československu: kapitoly z dějin bezpráví*. Brno: Masarykova univerzita, 2009, s. 323-325.

⁶² ŠIMÁČKOVÁ, Kateřina. Fiktivní, nebo reálná ústava. In BOBEK, Michal, MOLEK, Pavel, ŠIMÍČEK, Vojtěch (eds). *Komunistické právo v Československu: kapitoly z dějin bezpráví*. Brno: Masarykova univerzita, 2009, s. 128-129.

⁶³ Tamtéž, s. 133.

⁶⁴ GRONSKÝ, Ján. *Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa II. 1945-1960*. Praha: Karolinum, 2006, s. 332-333.

v souladu s komunistickou ideologií.⁶⁵ Výrazný zásah do soudní moci přinesl také ústavní zákon č. 64/1952 sb., o soudech a prokuratuře. Mimo to, že zavedl novou soudní soustavu na jejímž vrcholu byl Nejvyšší soud, zavedl také jako další omezení nezávislosti volitelnost všech soudců.⁶⁶

Nyní se můžeme v ústavě vrátit kousek zpět, konkrétně do první kapitoly jejích podrobných ustanovení. Ta upravovala práva a povinnosti občanů. Měla zaručovat základní lidská a politická práva. Nově také upravovala práva sociální. Tato kapitola se stala nejviditelnějším dokladem o rozporu mezi uplatňováním ústavy dle jejího formálního znění a ústavní skutečností, tedy ústavou de iure a de facto. V době platnosti ústavy během padesátých let docházelo k nejvýraznějším zásahům a ignorováním těch práv, která právě tato část měla zajišťovat. Řadou dalších zákonů z tohoto období, a to i druhořadých, byl nastolen systém legalizované nezákonnosti porušující principy ústavou dané. Mezi takové můžeme zařadit třeba zákon č. 231/1948 Sb., na ochranu lidově demokratické republiky,⁶⁷ o kterém bude v této práci ještě blíže pojednáno.

Nakonec se komunistická strana vypořádala i s těmi ustanoveními ústavy, proti jejichž zakomponování původně protestovala. Klíčovým v tomto smyslu byl §171, podle kterého: „*Při výkladu jednotlivých ustanovení této ústavy je třeba vycházet z ducha tohoto celku a ze zásad, na kterých je založen.*“ Tímto ustanovením si tak komunistická strana fakticky povolila ústavu obcházet a vykládat ji v souladu s vlastní ideologií.⁶⁸ Pokud bychom se řídili tímto výkladem, mohli bychom dojít až k celkem absurdnímu závěru, že veškeré demokratické zásady a práva, které komunistická strana neuznávala kvůli jejich původu v kapitalismu, tak přes svou výslovnou přítomnost v ústavě vlastně vůbec součástí ústavy nejsou, jelikož odporují zásadám, na kterých je postavena vládnoucí ideologie komunismu a kterým je tato ústava podřízena.

3.2 Uvolňování poměrů v období ústavy z roku 1960 a následná normalizace

Na konci 50. let se začalo projevovat, že dosavadní ústavní pořádek neodpovídá potřebám a povaze komunistického režimu. Začaly se tak objevovat hlasy požadující přijetí nové ústavy. Vedení KSČ projevovalo svůj zájem na tom, že nová ústava musí být již plnohodnotným

---

⁶⁵ MALÝ, Karel. K teorii a praxi socialistického zákonodárství. In SOUKUP, Ladislav. *Příspěvky k vývoji právního řádu v Československu 1945-1990*. Praha: Karolinum, 2003, s. 48-49.

⁶⁶ ZDOBINSKÝ, Stanislav a kol. *Československá ústava: historie a současnost*. Praha: Svoboda, 1989, s. 41.

⁶⁷ GRONSKÝ, Ján. *Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa II. 1945-1960*. Praha: Karolinum, 2006, s. 333-334.

⁶⁸ BERÁNEK, Petr. *Češi a Slováci: Státoprávní uspořádání v letech 1944-1969*. Praha: Fortuna, 2011, s. 241.

odrazem socialistického státu, jelikož Československo je hned po Sovětském svazu druhým úspěšným státem v přechodu z kapitalismu. Nově ustaveným Národním shromážděním byl přijat návrh ústavy 11. července 1960 a ústava byla poté vyhlášena ve Sbírce zákonů jako ústavní zákon č. 100/1960 Sb.⁶⁹

Nová ústava se vyznačovala daleko nižší právní úrovní než její předchůdce z roku 1948. Obsahovala velký počet ideologických frází a umožňovala, pro tu dobu typickou, výkladovou i aplikační volnost a svévoli. Pravdou je, že ačkoliv její právní úroveň byla nižší, daleko lépe odrážela pravou skutečnost v tehdejší společnosti než ústava předchozí. Její znění již nebylo ovlivněno žádnou opoziční politickou silou v zemi a naplno se tak mohla projevit socialistická koncepce třídního pojetí a zásad lidové demokracie.⁷⁰ V ústavě už byla výslovně potvrzena vláda jedné strany: „*Vedoucí silou ve společnosti i ve státě je předvoj dělnické třídy, Komunistická strana Československa, dobrovolný bojový svazek nejaktivnějších a nejuvědomělejších občanů z řad dělníků, rolníků a inteligence.*“⁷¹

Vliv sovětské ústavy je po úvodním prohlášení znatelný již v označení první hlavy. Ta je pojmenována jako „společenské zřízení“, což je termín odvozený ze stalinské sovětské ústavy z roku 1936. Tato část má být nejdůležitější v celé ústavě. Má označovat třídní strukturu společnosti, politický systém a hospodářskou soustavu společně se zásadami státní politiky.⁷² Ústava v této hlavě opouští tradiční systém dělby moci a vše svěruje do rukou zastupitelských sborů. Takto měla alespoň ústava působit navenek. Ve skutečnosti patřila veškerá moc ve státě komunistické straně, která ji projevovala právě skrze tyto zastupitelské sbory.⁷³ Samozřejmě nemohlo chybět výrazné omezení soukromého vlastnictví. Ústava zakotvovala dvě základní formy socialistického společenského vlastnictví. Jednalo se o státní vlastnictví, které bylo vlastnictvím všeho lidu a družstevní, které představovalo majetek lidových družstev.⁷⁴ Podnikání se připouštělo pouze „*V mezích socialistické hospodářské soustavy.*“ Umožněno bylo jen „*drobné soukromé hospodářství založené na osobní práci a vylučující vykořisťování cizí pracovní síly.*“⁷⁵ Národním majetkem bylo ústavou prohlášeno zejména „*nerostné bohatství a základní zdroje energie, základní lesní fond, vodní toky a přírodní léčivé zdroje, prostředky průmyslové výroby, hromadné dopravy a spojů, peněžní a pojišťovací soustavy,*

⁶⁹ KUKLÍK, Jan a kol. *Vývoj československého práva 1945-1989*. Praha: Linde, 2009, s. 323-324.

⁷⁰ GRONSKÝ, Ján. *Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa III. 1960-1989*. Praha: Karolinum, 2007, s. 20.

⁷¹ Čl. 4 ústavního zákona č. 100/1960 Sb., Ústava Československé socialistické republiky, v původním znění.

⁷² ZDOBINSKÝ, Stanislav a kol. *Československá ústava: komentář*. Praha: Panorama, 1988, s. 50-51.

⁷³ GRONSKÝ, Ján. *Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa III. 1960-1989*. Praha: Karolinum, 2007, s. 23.

⁷⁴ Čl. 8 ústavního zákona č. 100/1960 Sb., Ústava Československé socialistické republiky, v původním znění.

⁷⁵ Čl. 9 ústavního zákona č. 100/1960 Sb., Ústava Československé socialistické republiky, v původním znění.

rozhlas, televize a film, dále též nejdůležitější společenská zařízení, jako zařízení zdravotnická, školy a vědecké ústavy.“⁷⁶

Soustava nejvyšších státních orgánů zůstala zachována ve stejném složení jako z předešlé ústavy.⁷⁷ Jejich úprava byla poměrně kusá a relativně zanedbaná. Tuto úpravu zřejmě nepovažovalo vedení KSČ za tak důležitou, jelikož skutečná centra moci se nacházela mimo státní aparát.⁷⁸

Ústava zajišťovala poměrně velkou moc Národnímu shromáždění. Reálně ale byly jeho pravomoci poměrně malé. Ve svých krocích bylo závislé na předchozím souhlasu vedení komunistické strany. Ve vedení ÚV KSČ se předem schvalovaly veškeré legislativní akty a záměry Národního shromáždění.⁷⁹ Podobné bylo i pojetí vlády, která sice měla být nejvyšším výkonným orgánem v zemi, ale její činnost byla také podřízena rozhodnutím strany. Formálně měla být odpovědna Národnímu shromáždění (později přijetím ústavního zákona o československé federaci Federálnímu shromáždění). Sestavována byla podle složení Národní fronty, do které se konaly volby. Svobodná soutěž politických stran ovšem neexistovala, a tak i složení vlády bylo tímto způsobem předurčeno dominantní pozicí KSČ, která do voleb poskytovala jedinou společnou kandidátku.⁸⁰

Ústavou z roku 1960 se změnilo také postavení prezidenta. Prosadila se myšlenka jednoty a nedělitelnosti státní moci, která je ztělesněna zastupitelskými sbory, od kterých je následně odvozována odpovědnost ostatních orgánů. Prezident tak byl Národním a posléze Federálním shromážděním nejen volen, ale byl mu za výkon své funkce také odpovědný. Otázkou zůstává, nakolik se jednalo o tak výraznou změnu. Zakotvení prezidentovi neodpovědnosti podle ústavy z roku 1948 bylo pouze fiktivní. Dobová literatura uváděla jeho odpovědnost ze své funkce pracujícím lidu a jelikož se musel chovat v souladu se směrnicemi a zásadami komunistické strany, byl odpovědný též této straně za jejich uskutečňování.⁸¹ Na základě sovětského vzoru se objevovaly i pokusy zrušit funkci prezidenta a nahradit ji kolektivní hlavou státu. Do praxe tato teorie uvedena nebyla.⁸²

---

⁷⁶ Čl. 8 ústavního zákona č. 100/1960 Sb., Ústava Československé socialistické republiky, v původním znění.

⁷⁷ SCHELLE, Karel, TAUCHEN, Jaromír. *Vývoj konstitucionalismu v českých zemích 2. díl*. Praha: Linde, 2013, s. 1309.

⁷⁸ ŠIMÁČKOVÁ, Kateřina. Fiktivní, nebo reálná ústava. In BOBEK, Michal, MOLEK, Pavel, ŠIMÍČEK, Vojtěch (eds). *Komunistické právo v Československu: kapitoly z dějin bezpráví*. Brno: Masarykova univerzita, 2009, s. 134.

⁷⁹ GRONSKÝ, Ján. *Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa III. 1960-1989*. Praha: Karolinum, 2007, s. 31.

⁸⁰ ŠIMÍČEK, Vojtěch, KYSELA, Jan. Ústavní právo. In BOBEK, Michal, MOLEK, Pavel, ŠIMÍČEK, Vojtěch (eds). *Komunistické právo v Československu: kapitoly z dějin bezpráví*. Brno: Masarykova univerzita, 2009, s. 326.

⁸¹ Tamtéž, s. 324-325.

⁸² KUKLÍK, Jan a kol. *Vývoj československého práva 1945-1989*. Praha: Linde, 2009, s. 327.

Národním orgánem státní moci a správy na Slovensku byla povolána Slovenská národní rada. Ta vykonávala působnost národního a regionálního charakteru na území Slovenska. V oblasti celostátního charakteru byla její působnost výrazně menší. Disponovala sice iniciativní pravomocí vůči vládě, ovšem sama meritorně rozhodovat nemohla.⁸³

Je důležité si uvědomit, že pochopit komunistické ústavní právo nelze jen z pouhého textu právních předpisů, ale je nutné zakomponovat ho do širších souvislostí s tehdejší politickou situací. Ústavním institutům určovaly náplň faktické politické poměry. Například ze zákona je možné vyčíst technickou proceduru volebního procesu, při němž ovšem nedocházelo k tradiční svobodné soutěži stran a voliči byli k účasti přímo či nepřímo nuceni. Ústavní úprava státních orgánů a jejich vzájemných střetů tak působí pouze jako konstrukce prázdných vět bez významu, když si uvědomíme, že faktické centrum moci leželo uvnitř KSČ.⁸⁴ KSČ je v souhrnu veškerým politickým, ideologickým, poznávacím i řídicím centrem ve společnosti. Svou vedoucí úlohu uplatňuje právě skrze státní orgány.⁸⁵ Těm tak ústava přiznává pravomoci, kterými reálně vůbec nedisponují a jejich ústavní úprava se tak z pohledu vládnoucí strany může jevit jako zbytečná. Hlavním důvodem zakomponování této problematiky do ústavy tak bude zřejmě jen úmysl navodit dojem existence demokratických institutů.

Hlava druhá měla zajišťovat základní práva a povinnosti občanů. Ve srovnání s předchozí ústavou obsahově zaostávala. Na první místo ve své důležitosti se dostala práva hospodářská, sociální a kulturní a až poté následovala omezená politická práva a práva osobní povahy.⁸⁶ Navíc, jak vyplývá z úvodního článku této hlavy, tak zájmy společnosti jsou nadřazenější zájmům a právům jednotlivce. „*Práce ve prospěch celku je přední povinností a právo na práci předním právem každého občana.*“⁸⁷ Jen rámcové, deklarativní a ideologicky pojaté zakotvení občanských práv a svobod navíc umožňovalo jejich omezení druhotnými právními předpisy, se kterými se často občan ani nemohl seznámit. To vytvořilo situaci, kdy občan mohl činit jen to, co mu právní normy dovolují a na druhé straně orgány státní moci mohly vše, co jim právní normy nezakazovaly.⁸⁸ Ústava tak spojovala se základními občanskými právy nerozdílně i povinnosti. Přičemž práva i povinnosti, které upravuje mají sloužit jednotnému cíli. Tím je

---

⁸³ SCHELLE, Karel, TAUCHEN, Jaromír. *Vývoj konstitucionalismu v českých zemích 2. díl*. Praha: Linde, 2013, s. 1310-1311.

⁸⁴ ŠIMÍČEK, Vojtěch, KYSELA, Jan. Ústavní právo. In BOBEK, Michal, MOLEK, Pavel, ŠIMÍČEK, Vojtěch (eds). *Komunistické právo v Československu: kapitoly z dějin bezpráví*. Brno: Masarykova univerzita, 2009, s. 328.

⁸⁵ ZDOBINSKÝ, Stanislav, PEŠKA, Pavel. *Československé státní právo*. Praha: Panorama, 1981, s. 47-49.

⁸⁶ GRONSKÝ, Ján. *Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa III. 1960-1989*. Praha: Karolinum, 2007, s. 27.

⁸⁷ Čl. 19 ústavního zákona č. 100/1960 Sb., Ústava Československé socialistické republiky, v původním znění.

⁸⁸ GRONSKÝ, Ján. *Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa III. 1960-1989*. Praha: Karolinum, 2007, s. 27.

rozvoj socialistické společnosti, s nímž přijde ruku v ruce i všestranný rozvoj osobnosti. Přičemž v případě splnění občanských povinností, tedy snahou o rozvoj socialistické společnosti, musí zákonitě nastat i rozvoj v osobní sféře občana a ten je spojen právě a jedině s podřízením se třídnímu vědomí.⁸⁹

„*Soudy a prokuratura chrání socialistický stát, jeho společenské zřízení i práva a oprávněné zájmy občanů a organizací pracujícího lidu.*“⁹⁰ Z tohoto ustanovení ústavy můžeme vyčíst, že podobně jako u občanských práv je na prvním místě celek. Soudy mají za úkol předně chránit stát a jeho společenské zřízení. Oprávněné individuální zájmy občanů jsou až druhotné. Navíc i zde vystupuje do popředí hlavně právo člověka, který se podílí svou prací na zájmu celé společnosti. Zároveň mají soudy a prokuratura vychovávat občany „*k oddanosti vlasti a věci socialismu, k zachovávaní zákonů a pravidel socialistického soužití.*“⁹¹ Nezávislost soudní moci a prokuratury je dále podkopávána jejich povinností podílet se na uskutečňování politiky komunistické strany. Vedoucí úloha komunistické strany je zároveň jedním z hlavních principů, na jehož základě by měly rozhodovat. Zároveň ústava požaduje jejich nestranné a objektivní rozhodování,⁹² což v souvislosti s předchozím tvrzením působí bizarně.

„*Soudnictví v Československé socialistické republice vykonávají volené a nezávislé lidové soudy.*“⁹³ Právě zavedení volitelnosti soudců má být zárukou jejich nezávislosti. Jejich volbu ovšem provádějí státní orgány, popřípadě příslušné orgány místního charakteru. Ty podléhají vedoucí úloze komunistické strany, jak už jsem uvedl, a tak samotná volitelnost soudců je také ryze politickou záležitostí. Soudce je navíc omezen funkčním obdobím a ze své funkce může být odvolán.⁹⁴ Ve spojení s jeho povinností řídit se politikou vedoucí síly ve státě, kterou je KSČ, můžeme splnění požadavku na jeho nezávislost zcela určitě vyloučit.

Po rozebrání ústavy z roku 1960 se můžeme posunout v čase o kousek dál. Ve druhé polovině šedesátých let docházelo k postupnému uvolňování poměrů. Dělo se tak zejména kvůli ekonomické krizi a vzrůstající nespokojenosti občanů. Ve straně navíc docházelo ke generační obměně a „nové tváře“ využily nálady ve společnosti k získání vlivu.⁹⁵ Bylo typické, že se začala vést debata na poli ústavněprávních otázek. Začala se objevovat názorová pluralita

---

⁸⁹ ZDOBINSKÝ, Stanislav a kol. *Československá ústava: komentář*. Praha: Panorama, 1988, s. 104.

⁹⁰ Čl. 97 ústavního zákona č. 100/1960 Sb., Ústava Československé socialistické republiky, v původním znění.

⁹¹ Tamtéž.

⁹² ZDOBINSKÝ, Stanislav a kol. *Československá ústava: komentář*. Praha: Panorama, 1988, s. 183-184.

⁹³ Čl. 98 ústavního zákona č. 100/1960 Sb., Ústava Československé socialistické republiky, v původním znění.

⁹⁴ FLEGL, Vladimír. *Ústavní základy Československé socialistické republiky*. Praha: Svoboda, 1981, s. 118-119.

⁹⁵ KUKLÍK, Jan a kol. *Vývoj československého práva 1945-1989*. Praha: Linde, 2009, s. 327-330.

a nad přípravou nových zákonů se vedla otevřená diskuse.⁹⁶ Zákony přijaté v této době svým obsahem úplně nereflektovaly nastavený trend komunistickou stranou. Uvedu tak jen jako příklad pár nejdůležitějších zákonů, které uvolňování přispěly. Jednalo se o zákon č. 82/1968 Sb., o soudní rehabilitaci, díky kterému byly rehabilitovány některé oběti trestních represí z 50. let. Zákonem č. 84/1968 Sb., kterým byl novelizován tiskový zákon, byla rušena cenzura. Zákon č. 128/1968 Sb., o Národní frontě částečně zavádí pluralitní politický systém v rámci Národní fronty. Konečně ústavní zákon č. 143/1968 Sb., o československé federaci. Vznikem federace došlo také ke vzniku rovnoprávného postavení České a Slovenské republiky.⁹⁷

Přechodné období pražského jara vystřídalo po invazi zemí Varšavského paktu období normalizace, při kterém nastalo opětovné zpříšňování poměrů. Příkladem za všechny může být zákon o některých přechodných opatřeních v oblasti tisku a ostatních hromadných informačních prostředků, kterým byla opět zavedena cenzura. Byly založeny nové cenzurní úřady, které měly kontrolovat a usměrňovat sdělovací prostředky. Úřad pro tisk a informace měl na starosti, aby nedošlo ke zveřejnění žádných informací, které by mohly být v rozporu s důležitými zájmy vnitřní nebo zahraniční politiky. A podobně to fungovalo i v ostatních odvětvích. Tam, kde během konce 60. let režim povolil, během normalizace znovu přitáhl.⁹⁸ V reflexi socialistických stranických právníků k událostem Pražského jara, se za hlavní důvod liberalizace a ústupu komunistických myšlenek považovalo oslabování revolučních myšlenek a postupné ukončování diktatury proletariátu s příliš rychlým přechodem k všelidovému státu v rámci ústavy z roku 1960. Socialistická krize se také pojí s ústupem marxisticko-leninských myšlenek a podceněním infiltrace nových buržoazních. Východiskem tak má být návrat k základním tezím marxismu-leninismu a inspirace nalezená v sovětském právu. To, že byly reformy a počátek začínající revoluce potlačeny silou je z jejich strany dementováno. Za hlavní neúspěch nástupu pravice je považován ústup od myšlenek komunismu.⁹⁹ Období po roce 1968 je tak typické návratem k marxisticko-leninským a internacionalistickým základům vědy o

---

⁹⁶ ŠIMÍČEK, Vojtěch, KYSELA, Jan. Ústavní právo. In BOBEK, Michal, MOLEK, Pavel, ŠIMÍČEK, Vojtěch (eds). *Komunistické právo v Československu: kapitoly z dějin bezpráví*. Brno: Masarykova univerzita, 2009, s. 302-303.

⁹⁷ ŠIMÁČKOVÁ, Kateřina. Fiktivní, nebo reálná ústava. In BOBEK, Michal, MOLEK, Pavel, ŠIMÍČEK, Vojtěch (eds). *Komunistické právo v Československu: kapitoly z dějin bezpráví*. Brno: Masarykova univerzita, 2009, s. 135-137.

⁹⁸ Tamtéž, s. 137-139.

⁹⁹ MATOUŠEK, Stanislav, GROSPIC, Jiří, ZDOBINSKÝ, Stanislav. Základní referát z oboru státního (ústavního) práva pro oborovou konferenci. *Právník*, 1975, roč. 114, č. 4, s. 201-206.

ústavním právu. Do popředí se tak opět dostává kritika buržoazní teorie a vědecké práce jen kopírují závěry jednotlivých sjezdů KSČ.¹⁰⁰

Na závěr této kapitoly se ještě krátce zmíním o ústavním zákonu č. 143/1968 Sb., o československé federaci. Kromě toho, že na jeho základě došlo ke vzniku federativního státu a v rámci ústavy z roku 1960 zavedl změny v úpravě státních orgánů, předpokládal i znovuoobnovení ústavního soudu. K jeho zřízení ovšem nikdy nedošlo. Existoval totiž předpoklad, že jeho činnost by mohla narušovat nastolenou tezi o jednotě státní moci. V důsledku tak můžeme sledovat další z paradoxů, který přineslo komunistické zákonodárství, u kterého ne zřídka platí, že co je psáno nemusí být dáno. Tento ústavní zákon tak sice přímo zakotvoval instituci ústavního soudu, ale jeho existence byla na druhou stranu argumentací ústavně právní doktríny považována za nevhodnou.¹⁰¹ Pravomoci kontroly ústavnosti totiž přešly z předsednictva Národního shromáždění, po přijetí ústavního zákona o československé federaci, na Federální shromáždění. Ústavní soud tak byl jako „nedemokratická instituce“ za takového rozdělení sil nesystémový, jelikož k ústavním rozporům díky součinnosti všech orgánů ani nemohlo docházet a zároveň by se jeho založením narušila dominantní pozice nejvyššího orgánu státní moci, který byl zástupcem suverénního lidu.¹⁰²

V době před revolucí v roce 1989 se u vedení komunistické strany objevila potřeba přijmout novou ústavu, která by nahrazovala tu z roku 1960. Ještě v září roku 1989 projednávalo předsednictvo ústředního výboru KSČ návrh zásad nové ústavy. Ta vzhledem k událostem následujících měsíců zůstala nedokončena.¹⁰³

---

¹⁰⁰ ŠIMÍČEK, Vojtěch, KYSELA, Jan. Ústavní právo. In BOBEK, Michal, MOLEK, Pavel, ŠIMÍČEK, Vojtěch (eds). *Komunistické právo v Československu: kapitoly z dějin bezpráví*. Brno: Masarykova univerzita, 2009, s. 302-303.

¹⁰¹ Tamtéž, s. 314-315.

¹⁰² Tamtéž, s. 323.

¹⁰³ SCHELLE, Karel, TAUCHEN, Jaromír. *Vývoj konstitucionalismu v českých zemích 2. díl*. Praha: Linde, 2013, s. 1316-1317.

4 Trestní právo jako prostředek potlačení odporu

Po kapitole, kterou jsem osvětlil základní východiska komunistické ústavnosti, bych se rád věnoval tomu samému i z pohledu trestního práva. Je to z důvodu, že právě trestní právo považuji u představitelů komunismu za jejich „nejoblíbenější“, jelikož dokázalo nejlépe plnit jejich požadavky a účel, který právu svěřili. Tedy, že dokázalo nejlépe upevňovat a udržovat jejich moc. Nejpodrobněji se budu věnovat období po roce 1948 až do poloviny padesátých let, jelikož to se vyznačuje největší nezákonností a nejbrutálnějšími praktikami v politických procesech, které se v té době vedly proti odpůrcům režimu.

Zneužití trestních předpisů bylo docíleno vznikem nových trestných činů, které měly sankcionovat jednání nějakým způsobem zasahující do vedoucí úlohy strany, popřípadě ohrožující její ideologické záměry. Z trestních předpisů jasně vyplývaly priority pro KSČ, kdy právě ty zmíněné trestné činy byly nejpřísněji sankcionovány.

Politické procesy byly přehlídkou největších nezákonností, kterých se strana při uplatňování své politiky dopouštěla. Obviněný a posléze obžalovaný neměl prakticky žádnou možnost obrany. Právě v trestním právu tak dochází k největšímu ignorování smyslu a účelu práva jaké má splňovat v demokratické společnosti. Komunisté tomu pomáhali i tím, že právo svěřovali do rukou osob nedostatečně kompetentních, kteří jsou ochotni ho pro ně deformovat.

Ve druhé části této kapitoly se budu stručněji věnovat také období normalizace (od počátku sedmdesátých let) a trestním předpisům platným v tomto období. Myslím, že důkladnější rozbor není nutný z toho důvodu, že zákony jsou aplikovány prakticky stejným způsobem a projevy komunismu v nich nejsou rozdílné od padesátých let. Jediný posun je patrný pouze ve větší kvalitě jejich zpracování, mírnější trestní represi a větších práv pro obviněného. Ve výsledku o takový rozdíl nešlo, pokud na tom komunistická strana měla zájem, docházelo stále k velmi pružnému ohýbání zákonů.

4.1 Politické procesy ve světle trestních zákonů po nástupu komunismu

Trestní předpisy počátku 50. let mají prvotně chránit politický systém nastolený komunistickou stranou. Zájmy jednotlivce na životě a zdraví ustupují do pozadí. S tím souvisí i procesně-právní úprava, kdy práva zaručující spravedlivý proces nejsou ve velkém dodržována a zájem na výsledku procesu, který bude mít pozitivní vliv v politické sféře převyšuje zájem na spravedlivém rozhodnutí a uložení trestu.¹⁰⁴

---

¹⁰⁴ BLÁHOVÁ, Ivana a kol. *Oběti komunistické spravedlnosti: Právní aspekty politických procesů 50. let 20. století*. Praha: Auditorium, 2013, s. 63.

Politické perzekuce, které rozjel revoluční rok 1948 probíhaly ve velkém měřítku až do poloviny padesátých let, než došlo k jejich uklidnění. Jejich cílem bylo systematicky, masově a plánovaně likvidovat politické odpůrce nového režimu. Výběr „obětí“ politických procesů byl také ovlivněn dobou před únorem 1948, kdy některé z procesů měly být odvetou vůči politickým oponentům z té doby. Vedení KSČ využilo k prosazení své politické vůle právních předpisů a tehdejší justice. Úkolem procesů bylo posílení nového režimu a formou vytváření strachu a bezmoci mělo pomoci vyvolat „kladný poměr k lidově demokratickému zřízení.“¹⁰⁵

Při nástupu komunistů k moci chyběl jejich potřebám trestní předpis, který by účinně potlačil jejich odpůrce. Do přijetí nového trestního zákoníku se stal dočasným řešením při ochraně nového režimu zákon č. 231/1948 Sb., na ochranu lidově demokratické republiky. Pro ten byl inspirací podobný zákon z roku 1923, který ovšem potřebám komunistické strany nestačil. Uspokojení těchto potřeb znamenalo zavedení nových činů, označených jako trestné a větší přísností trestů, která se projevovala například zvýšením trestních sazeb.¹⁰⁶

Ve spojení se stíháním odpůrců režimu je jistě velmi důležité zmínit vytvoření státního soudu zákonem č. 232/1948 Sb. Před ním měly být souzeny těžké zločiny stanovené zákonem na ochranu lidově demokratické republiky, kterými byly zločiny, za jejichž spáchání bylo možné udělit trest smrti nebo trest odnětí svobody na dobu delší než 10 let. Soud rozhodoval v pětičlenných senátech, jehož součástí byli i dva soudci z lidu. Na návrh prokurátora mohl soud řešit i jiné zločiny, přičemž prokurátor svůj návrh nemusel odůvodňovat. Důležitým znakem procesu byla jeho důkladná příprava. Obžalovaní se museli své výpovědi naučit nazpaměť stejně jako žalobce i obhájce podle předem připraveného scénáře. Obhajovat mohli pouze obhájci zapsaní ve speciálním seznamu vedeném ministerstvem spravedlnosti. Řízení bylo protkáno skrz naskrz nezákonnými praktikami. Ve spojení s tím se začalo hovořit o „kabinetní justici.“ To znamenalo, že je řízení značně ovlivňováno nejen prokuraturou a ministerstvem spravedlnosti, ale v politicky exponovaných procesech i vedením samotné KSČ. Typické byly zároveň nestandardní vyšetřovací praktiky StB, po kterých někteří vězni páchali sebevraždy, jiní končili zmrzačení a někteří byli dokonce ubiti k smrti.¹⁰⁷

Zákon o státním soudu byl ranou pro všechny dosavadní zákony a morální principy justice a nezávislosti soudu. Soudy se díky němu staly prakticky výkonným orgánem KSČ, nástrojem politické represe, perzekuce a masové nezákonnosti. Státní soud sídlil v Praze a své pobočky měl v Brně a Bratislavě. Jednotlivé senáty však často dojížděly i do venkovských měst a

---

¹⁰⁵ Tamtéž, s. 15-16.

¹⁰⁶ Tamtéž, s. 53.

¹⁰⁷ Tamtéž, s. 60-61.

rozhodovaly o činech přímo na místě, což mělo zajistit větší údernost a dosah vytvořených rozsudků. Proti uvedeným praktikám se čas od času postavil některý ze soudců nebo prokurátorů. V lepším případě je po projeveném nesouhlasu čekalo propuštění.¹⁰⁸ Státní soudy byly zrušeny zákonem č. 66/1952 Sb., o organizaci soudů. Nejvyšším soudním orgánem v ČSR, který poté dohlížel nad rozhodovací činností ostatních soudů, byl Nejvyšší soud.¹⁰⁹

Od začátku srpna 1950 vešel v účinnost na území Československa nový trestní zákon, který byl publikován pod č. 86/1950 Sb. Tento zákon měl nahradit dočasné řešení v podobě zákona na ochranu lidově demokratické republiky. Spolu s ním přišlo další zpřísnění sankcí a zaváděl další nové trestné činy. Podle důvodové zprávy se měl stát „ostrou zbraní našeho pracujícího lidu proti všem jeho nepřátelům.“ Mezi jeho hlavní záměry patřilo chránit socialistické vlastnictví, které je zárukou socialistické výstavby.¹¹⁰ Jeho účel byl uveden hned v jeho prvním ustanovení, podle kterého: „*Trestní zákon chrání lidově demokratickou republiku, její socialistickou výstavbu, zájmy pracujícího lidu a jednotlivce a vychovává k dodržování pravidel socialistického soužití. Prostředky k dosažení tohoto účelu jsou pohrůžka tresty, ukládání a výkon trestů a ochranná opatření.*“¹¹¹ Zákon byl silně ovlivněn Stalinovou tezí o zostřování třídního boje za účelem budování socialismu. Měl četné nedostatky. Příliš široce vymezoval skutkové podstaty, obsahoval neúměrně vysoké trestní sazby nebo se zaměřoval proti některým skupinám obyvatel.¹¹² Z jeho rozčlenění do hlav ve zvláštní části bylo zřetelné, jaké trestné činy jsou prioritní. Prvá hlava se obsahově podobala zákonu na ochranu lidově demokratické republiky, kdy se v ní nacházely trestné činy proti republice. Důležité byly trestné činy hospodářské obsažené ve druhé hlavě. Naopak trestné činy chránící život a zdraví člověka, jeho svobodu a důstojnost byly obsaženy až v hlavě šesté, respektive sedmé. Důležitost jednotlivých trestných činů byla dobře znatelná i z výše trestní sazby, které za ně trestní zákon ukládal. Zatímco za trestný čin opuštění republiky, obsažený v hlavě první se ukládal trest odnětí svobody na jeden rok až pět let, za trestný čin ublížení na zdraví byl v jeho základní skutkové podstatě stanoven maximální trest odnětí svobody na šest měsíců.¹¹³

---

¹⁰⁸ VOREL, Jaroslav, ŠIMÁNKOVÁ, Alena a kol. *Československá justice v letech 1948-1953 v dokumentech, díl I*. Praha: Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu, 2003, s. 15-17.

¹⁰⁹ BLÁHOVÁ, Ivana a kol. *Oběti komunistické spravedlnosti: Právní aspekty politických procesů 50. let 20. století*. Praha: Auditorium, 2013, s. 74.

¹¹⁰ Tamtéž, s. 56-57.

¹¹¹ §1 zákona č. 86/1950 Sb., trestní zákon, v původním znění

¹¹² CÍSAŘOVÁ, Dagmar. Trestní právo a trestní řízení na území nynější České republiky v letech 1945-1989. In SOUKUP, Ladislav. *Příspěvky k vývoji právního řádu v Československu 1945-1990*. Praha: Karolinum, 2003, s. 212.

¹¹³ zákon č. 86/1950 Sb., trestní zákon, v původním znění

Novinkou v trestním zákoně bylo odchýlení se od formálního pojetí trestného činu, které na území Československa platilo do té doby a dle sovětského vzoru se zavádí materiální pojetí. To znamená, že aby se jednalo o trestný čin, nestačí pouze formální naplnění znaků skutkové podstaty, ale je nutné, aby byl čin zároveň „nebezpečný pro společnost.“ Ve skutečnosti by se tak dalo toto nové pojetí označit jako materiální-formální.¹¹⁴ Tato změna by se dala hodnotit jako pozitivní, nakonec je obdobný princip užíván i dnes. Bohužel ve spojení s tehdejší režimem se zde nabízí nebezpečí jeho zneužití. Problém je totiž v chybějící definici spojení „nebezpečný pro společnost.“ Vzhledem k tomu si mohly orgány vedoucí vyšetřování osob vykládat tento pojem prakticky libovolně a stíhat tak mohly jen ty činy, u kterých to pro ně bylo politicky žádoucí. Pro výklad pojmu byl využíván nejčastěji §1 trestního zákona, který jsem uvedl výše.¹¹⁵ Pro potřeby definice nebezpečnosti pro společnost mi ale přijde nicneříkající. S výkladem částečně pomohla až novela trestního zákoníku v podobě zákona č. 63/1956 Sb., který nově upravil §19, který říká že, „*při výměře trestu přihlédne soud k stupni nebezpečnosti činu pro společnost, zejména z hlediska způsobu provedení trestného činu, jeho následků, míry zavinění, osoby pachatele, možnosti jeho nápravy a okolností přitěžujících i polehčujících.*“ Ani tato definice mi nepřijde dostatečná, určuje sice podle kterých hledisek se nebezpečnost činu posuzuje, ale blíže nespecifikuje žádnou hranici ani míru, v jaké se má těchto hledisek použít.

Alibismus zákonodárce se projevoval u konstatování, že není připuštěna analogie zákona k tíži pachatele, která byla typická pro sovětské právo. V Československu se vycházelo z názoru, že takovéto opatření nebude zapotřebí vzhledem k poměrně široké formulaci některých ustanovení zvláštní části trestního zákona a analogie je tak nepřipustná, jelikož by odporovala socialistické zákonnosti.¹¹⁶ Právě široká formulace zákonných ustanovení ve spojení s libovůlí při výkladu právních norem tuto analogii mohla umožnit.

Ve spojení s trestním zákoníkem z roku 1950 bych rád zmínil ještě jeden příklad, u kterého dochází k rozpornosti jednotlivých ustanovení. Ve druhém odstavci §17 je stanoveno, že „*výkonem trestu nesmí být ponižena lidská důstojnost.*“ O kousek dál v §36 se ovšem na toto ustanovení příliš nedbá. Je zde stanovena možnost zařazení osoby do tábora nucené práce, a to dokonce i když si svůj hlavní trest již odpykala. „*Kdo trestným činem projevil nepřátelství k lidově demokratickému řádu a za výkonu trestu neprokázal svou práci a svým chováním*

---

¹¹⁴ CÍSAŘOVÁ, Dagmar. Trestní právo a trestní řízení na území nynější České republiky v letech 1945-1989. In SOUKUP, Ladislav. *Příspěvky k vývoji právního řádu v Československu 1945-1990*. Praha: Karolinum, 2003, s. 212.

¹¹⁵ Tamtéž

¹¹⁶ SOLNAŘ, Vladimír a kol. *Československé trestní právo: svazek I., obecná část*. Praha: Orbis, 1964, s. 69.

polepšení opravňující k naději, že povede řádný život pracujícího člověka, může být po odpykání celého trestu dočasného odnětí svobody zařazen do tábora nucené práce na tři měsíce až dvě léta.“

S přijetím trestního zákona samozřejmě souviselo a situace si žádala přijetí nového trestního řádu. Oficiálním důvodem přijetí nového trestního řádu je mimo to, že má doplnit nově vzniklý trestní zákon, jako u ostatních zákonů odmítavý postoj vůči právu, které bylo vytvořeno buržoazií. Zmíněno v této spojitosti je, že právo v lidové demokracii má opačný význam než právo kapitalistické, které má sloužit hlavně k upevnění a posílení moci buržoazie.¹¹⁷ Zjištění cílů kapitalistického práva není účelem této práce, ale troufnu si na tomto místě tvrdit, že upevnění a posílení své moci zcela jistě sleduje právo v lidové demokracii, což mám za to, že jsem ve své práci již dokázal objasnit. Nový trestní řád, přijatý jako zákon č. 87/1950 Sb., tedy sledoval hlavně ochranu lidově demokratického státu a jeho politického a hospodářského zřízení. Trestní řád sice měl zaručovat základní zásady trestního řízení jako veřejnost nebo ústnost, které mají dopomáhat spravedlivému rozhodování. V praxi ovšem k dodržování těchto zásad často nedocházelo. S tím souvisí v této práci již zmíněná vázanost soudců i podzákonými právními předpisy, které byly mnohdy v rozporu se zněním zákonů. Hlavním aktérem trestního řízení se nově stal prokurátor, jehož pozice byla výrazně posílena, a to například převzetím funkce, kterou vykonával vyšetřující soudce. Dále rozhodoval o zatčení nebo zadržení, popřípadě o vzetí do vazby. V některých případech ale docházelo k nerespektování této pravomoci a policejní orgány braly osoby do vazby, jak se jim zlíbilo. Omezování osobní svobody pomáhaly i široce stanovené vazební důvody. Zásada, že zájem jednotlivce musí ustoupit zájmu celku se poté promítala i do institutu svědecké výpovědi, kdy ta nemohla být odepřena ani v případě příbuzných obžalovaného, a dokonce ani v neprospěch sebe sama, pokud se jednalo o čin, který se vyznačoval vysokou společenskou nebezpečností.¹¹⁸

Prokurátor fungoval jako prostředník mezi politickými představiteli státu a samotným řízením, které ovlivňoval dle jejich pokynů. Ve spojení s posilováním pozice prokurátora zákonitě oslabovalo postavení soudce. To se promítlo například i do výše odměn. Netradiční pravomocí pak disponoval generální prokurátor. Jeho úkolem totiž bylo zaručit spravedlivé a zákonné rozhodování soudů. To ve výsledku znamenalo, že v hierarchické soustavě stál nad soudcem, jehož rozhodnutí mohl ovlivnit. Vzhledem k podřízení prokuratury ministerstvu

---

¹¹⁷ ROKŮSEK, František. Nový trestní řád. *Právník*, 1950, roč. 89, č. 7, s. 327.

¹¹⁸ BLÁHOVÁ, Ivana a kol. *Oběti komunistické spravedlnosti: Právní aspekty politických procesů 50. let 20. století*. Praha: Auditorium, 2013, s. 61-62.

spravedlnosti z toho vyplývá závislost soudního rozhodování na politických požadavcích, které probíhaly právě skrze prokuraturu.¹¹⁹

Své „naděje“ na politikou zkreslené rozhodování se komunistická strana ani nesnažila nijak skrývat, když i dle důvodové zprávy k trestnímu řádu je vkládala do rukou soudců z lidu, a právě nově určených prokurátorů z řad dělníků. To samo o sobě musí vypovídat o právní kvalitě jednotlivých rozhodnutí, kdy tak byl v mnoha případech zákon aplikován lidmi s povrchním právním vzděláním, které bylo navíc prováděno v souladu s potřebami komunismu. Zlomovým zákonem v oblasti prokuratury a soudnictví je pak ústavní zákon č. 64/1952 Sb., o soudech a prokuratuře, který zavádí výše zmíněného generálního prokurátora. Jeho pravomoci sahají i mimo trestní právo a do jeho výkonu spadá nejvyšší dozor nad zachováním celé socialistické zákonnosti, a to nejen nad orgány soudů, ale i nad ostatními státními úřady včetně ministerstev.¹²⁰ Mimo jiné patří mezi jeho úkoly „rozvíjet širokou výchovně politickou činnost v úsilí o výchovu nového socialistického člověka.“ Z jedné ze záruk na spravedlivé rozhodování justice se tak stává výrazně politický subjekt.¹²¹

Při vyšetřování trestných činů byla pro vyšetřovatele významnou pomůckou k docílení doznání obviněného možnost uvalení vazby. O té měl rozhodovat prokurátor, v praxi se na něj ale zřetel moc nebral. Skutečnost byla taková, že rozhodoval velmi často až zpětně na předtištěném formuláři, aniž by viděl spis nebo vyslechl obviněného. Tímto způsobem tak byly kryty praktiky Státní bezpečnosti, která obviněné brala do vazby za účelem nátlaku k jejich doznání. Navíc trestní řád neobsahoval žádnou maximální lhůtu, na jak dlouho je možné vzít osobu do vazby. Limity stanovil až následující trestní řád z roku 1956.¹²² Velmi rozsáhlé možnosti uvalení vazby se promítly i do stanovení obligatorního vzetí do vazby, za určitých zákonem daných podmínek: „*Je-li obviněný podezřelý z trestného činu, na který zákon stanoví trest smrti, trest odnětí svobody na doživotí nebo trest dočasného odnětí svobody, jehož dolní hranice činí nejméně deset let, musí být vzat do vazby.*“¹²³ Zároveň zákon přímo dovoľoval výkon vazby přímo na stanici Státní bezpečnosti: „*Je-li to nutné k zabezpečení úspěšného provedení trestního řízení, může prokurátor před podáním žaloby nařídít, aby se vazba po dobu nejnutnější potřeby vykonávala u orgánu povolného k vyhledávání.*“¹²⁴

---

¹¹⁹ Tamtéž, s. 65-68.

¹²⁰ Tamtéž, s. 71-74.

¹²¹ FLEGL, Vladimír. *Československá justice a prokuratura*. Praha: Ústav státní správy, 1979, s. 161.

¹²² GŘIVNOVÁ, Petra, GŘIVNA, Tomáš. Trestní právo procesní. In BOBEK, Michal, MOLEK, Pavel, ŠIMÍČEK, Vojtěch (eds). *Komunistické právo v Československu: kapitoly z dějin bezpráví*. Brno: Masarykova univerzita, 2009, s. 592-596.

¹²³ §96 zákona č. 87/1950 Sb., zákon o trestním řízení soudním, v původním znění

¹²⁴ §296 zákona č. 87/1950 Sb., zákon o trestním řízení soudním, v původním znění

Počáteční stadium trestního procesu mělo být zahájeno se souhlasem prokurátora. Dle zákona bylo třeba, aby k tomuto souhlasu měl dostatečný materiál, který nasvědčoval ke spáchání trestného činu. V praxi ale dával prokurátor souhlas s vyšetřováním určitých osob i když důvody pro jeho vedení dány nebyly. Vyšetřující orgány následně u politicky nepohodlných osob nepostupovaly zcela v souladu se zásadou materiální pravdy, ale zaměřily se na získání jen těch důkazů, které měly vyšetřovaného usvědčit. Celkově u nich byla znalost zákonných ustanovení, podle kterých měly rozhodovat na velice nízké úrovni, což souviselo s jejich nezájmem na dodržení zákonného postupu. Vzhledem k nedostatečné kontrole tohoto postupu tak mohlo docházet k excesům, které byly představovány v krutém zacházení s vyšetřovanými osobami. Dále se stávalo, že pokud obžalovaný u soudu popřel svou výpověď a uvedl, že byl k doznání donucen, byla prokurátorem velmi často rozšířena žaloba o trestný čin krivého obvinění. V případech větších politických procesů, na jejichž výsledku komunistické straně záleželo, byl vypracováván jejich doslovný scénář. Zejména v procesech před Státním soudem bylo porušeno právo na obhajobu obžalovaného. Advokáti v těchto procesech plnili roli spíše druhého prokurátora, jelikož měli povinnost pomáhat soudu při zjišťování pravdy. Protože byla tato pravda dopředu dána, byla to tak vlastně povinnost pomoci usvědčit vlastního klienta. Častým jevem politických procesů také bylo uvádění nových věcí prokurátorem až při samotném hlavním líčení, z čehož plynula nemožnost obžalovaného se s takovou věcí včas seznámit. Projevem silného postavení prokurátora byla i závaznost jeho návrhu při rozhodování o vině a trestu pro senát. Tento fakt vycházel z přesvědčení, že prokurátor je o věci lépe informován a ví více, než je obsaženo ve spisech. Zásada veřejnosti sice byla u politických procesů zpravidla dodržena, ale měla odlišný význam, než jaký je pro ni typický. Veřejnost měla být přítomna za účelem výchovy občanů a funkce prokurátora spočívala v psychologickém působení na veřejnost svým vystupováním. Prokuraturu tak lze jistě prohlásit za nejvýznamnější složku justičního aparátu. Sporné ovšem je, zda vykonávala činnost, kterou ji ukládal zákon, tedy střežení socialistické zákonnosti.¹²⁵ Pokud bychom pod pojem socialistická zákonnost podřadili porušování nejen ústavy, ale i běžných zákonů, porušování základních zásad soudního procesu a podřízení se politickým tlakům ze strany komunistické strany, pak by se své úlohy zhostila na výbornou.

Jak jsem již uvedl výše, ve fázi vyšetřování a vlastně po celou dobu řízení nebyla dodržována zásada materiální pravdy, ale obvinění byli usvědčováni na základě tzv. notorií. Například byly osoby zadrženy při nedovoleném přechodu přes státní hranici. Ty pak uváděly

---

¹²⁵ BLÁHOVÁ, Ivana a kol. *Oběti komunistické spravedlnosti: Právní aspekty politických procesů 50. let 20. století*. Praha: Auditorium, 2013, s. 76-82.

jako důvod svého činu strach před politickou situací a ve většině případů ani neměly naplánováno, co budou po útěku ze země dělat. Ačkoliv tedy nebylo možné dokázat naplnění subjektivní ani objektivní stránky trestného činu velezrady (§78 trestního zákona z roku 1950), s pomocí notoriety byly právě z tohoto činu obviněny. Vyšetřovatelé si totiž v této situaci domysleli, že obvinění museli přecházet hranice jedině za účelem spolčit se s cizí mocí, čímž se tento skutek dal kvalifikovat právě jako trestný čin velezrady. Použití notoriety je nezákonné, jelikož se opírá o nedostatečně podložené předpoklady v situacích, kdy není dostatek důkazů k usvědčení.¹²⁶

Politické procesy na přelomu 50. let měly několik základních funkcí. Kromě upevnování mocenského monopolu, účinné zbrani proti odpůrcům režimu a výchovnému působení na společnost, vidím tu hlavní funkci v zasévání strachu.¹²⁷ Tvrdost a brutalita s jakou byly procesy vedeny a jak byly končeny, spolu s jejich velkou četností ani nemohly působit nic jiného. Je možné, že to komunističtí funkcionáři v důsledku až přehnali a přecenili svou schopnost udržet vše pod kontrolou. S poskytnutím velké moci Státní bezpečnosti a s vytvořením systému represe bez pravidel, se totiž někteří z nich začali ocitát sami v sítích, které pomáhali uplést.¹²⁸ Pro názornou představu o rozsahu procesů je nutné také uvést statistický údaj. Během pěti let největších represí odsoudil jen Státní soud až 27 tisíc osob. K trestu smrti bylo odsouzeno 232 osob a z toho 178 poprav bylo vykonáno. Celkový počet obětí politických procesů se má pohybovat kolem 230 tisíc.¹²⁹

Od poloviny padesátých let se začala situace pomalu uklidňovat. Po smrti Stalina a Gottwalda začíná uvnitř komunistické strany převládat názor, který označuje represe minulých let za přehnané a v rámci novelizací trestního práva si dává za úkol oslabení represivní složky a posílení výchovné funkce. Toho se má docílit i zpřesněním zákona, aby nebyl možný tak široký výklad, jaký byl zneužíván právě v době největších justičních zločinů. Zároveň se má přistoupit ke zmírnění trestních sankcí.¹³⁰

---

¹²⁶ GŘIVNA, Tomáš. Trestní právo hmotné. In BOBEK, Michal, MOLEK, Pavel, ŠIMÍČEK, Vojtěch (eds). *Komunistické právo v Československu: kapitoly z dějin bezpráví*. Brno: Masarykova univerzita, 2009, s. 573-574.

¹²⁷ KAPLAN, Karel. *Československo v letech 1948-1953: 2. část*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1991, s. 83.

¹²⁸ Tamtéž, s. 84-85.

¹²⁹ Tamtéž, s. 86.

¹³⁰ VYBÍRAL, Boris. K některým otázkám socialistické zákonitosti v Československém trestním právu. *Právník*, 1957, roč. 96, č. 1, s. 17-21.

4.2 Pokračující perzekuce v období normalizace

Přijetí ústavy z roku 1960 započalo vlnu nových kodifikací v rámci které, byl přijat i nový trestní zákon č. 140/1961 Sb., a také trestní řád zákonem č. 141/1961 Sb. Stejně jako ústava, vychází trestní zákon z přesvědčení vítězství socialismu, jak je uvedeno v důvodové zprávě k němu. Ta zároveň připomíná, že je v rámci trestního zákonodárství uplatněna zásada socialistického humanismu a právní úprava se řídí vysokými morálními principy socialistické společnosti. Dále nezapomene opomenout, že projevem socialistického humanismu je také užití přísných trestů vůči osobám, které se dopustí nepřátelství k socialistickému státnímu zřízení.¹³¹

Nový trestní zákon se vydal cestou zmírňování jeho donucovací funkce a začal jej více nahrazovat funkcí výchovnou. Důvodem mělo být úspěšné odstranění vykořisťování člověka člověkem, přičemž trestné činy už měly mít příčinu pouze v trvání buržoazních přežitků ve vědomí občanů, které už ale není nutné potlačit tak výraznou trestní represí, nýbrž je na místě s pomocí trestního práva morálně působit na široké masy pracujících a snažit se o jejich uvědomění. Trestní soudnictví má nově plnit pouze pomocnou roli, kdy mají být před soudem řešeny jen závažnější případy trestné činnosti. Nový trestní zákoník toho chce docílit prohloubením materiálního pojetí trestného činu.¹³² Stejně jako v předchozí úpravě, závisí posouzení trestnosti činu na stanovení nebezpečnosti pro společnost. Je nutné přiznat, že význam tohoto pojmu byl v novém zákoně upraven důkladněji. Byly podrobněji propracovány stupně nebezpečnosti a výslovně byla stanovena zásada, že čin, jehož stupeň nebezpečnosti pro společnost je nepatrný, není trestným činem. Slabinou tohoto materiálního korektivu může být příliš široké stanovení podmínek trestnosti zákonodárcem, který se bude spoléhat právě na uplatnění zmíněného korektivu.¹³³

„Účelem trestu je chránit společnost před pachateli trestných činů, zabránit odsouzenému v dalším páchání trestné činnosti a vychovat jej k tomu, aby vedl řádný život pracujícího člověka, a tím působit výchovně i na ostatní členy společnosti.“ Oproti předchozímu trestnímu zákonu není uvedeno jako účel trestu zneškodnění nepřátel pracujícího lidu. Zřejmě i tímto způsobem mělo být zdůrazněno vítězství socialismu, kdy zákon předpokládá, že takových nepřátel už mnoho nezbývá. Vzhledem k neexistenci táborů

---

¹³¹ GRIVNA, Tomáš. Trestní právo hmotné. In BOBEK, Michal, MOLEK, Pavel, ŠIMÍČEK, Vojtěch (eds). *Komunistické právo v Československu: kapitoly z dějin bezpráví*. Brno: Masarykova univerzita, 2009, s. 567-568.

¹³² PŘENOSIL, G., TOLAR, J. Nad novými trestními kodexy. *Právník*, 1962, roč. 101, č. 1, s. 88-89.

¹³³ SOLNAŘ, Vladimír. *Systém československého trestního práva: Základy trestní odpovědnosti*. Praha: Academia, 1972, s. 81-82.

nucených prací už navíc nevyznívá do prázdna ustanovení o tom, že „výkonem trestu nesmí být ponížena lidská důstojnost.“¹³⁴

V období normalizace nastala druhá vlna častých trestněprávních perzekucí. Nevyznačovala se sice takovým rozsahem a krutostí jako ta z přelomu let padesátých, přesto ji nelze opominout. Intenzita perzekucí souvisela i s tehdy platnou právní úpravou, která byla mírnější povahy než ta předchozí. Přesto pokud nastala situace, kdy bylo nutné nějakým způsobem zasáhnout proti vzrůstajícímu odporu, dokázala komunistická strana flexibilně reagovat v podobě doplnění stávající legislativy, popřípadě novelizacemi trestního zákona. Za zmínku stojí hlavně zákonné opatření předsednictva Federálního shromáždění č. 99/1969 Sb., jež bylo reakcí na rozsáhlé demonstrace k prvnímu výročí okupace Československa následované novelizací trestního zákona a trestního řádu z 18. prosince 1969 a přijetím nového zákona o přečinech č. 150/1969 Sb.¹³⁵

Rozdíl mezi trestními perzekucemi v padesátých letech a jejich normalizačním protějškem byl hlavně v navození atmosféry „větší legitimacy“. V rámci trestního řízení a trestního práva procesního byla sice stále zdůrazňována jeho „třídní podstata“, ale KSČ se již nepodílela na procesu tak bezprostředně. Orgány činné v trestním řízení byly ovlivňovány povinnostmi třídního výkladu právní normy. To ale probíhalo hlavně přes výběr a dosazování osob do jejich struktur a jejich zapojením do komunistické strany, dále účelovým výkladem práva na právnických fakultách nebo vydávanou právní literaturou.¹³⁶

Zdání větší spravedlnosti splňoval i nový trestní řád. Ten rozšiřoval katalog práv pro obviněného v rámci přípravného řízení a hlavního líčení, který byl v padesátých letech víceméně nulový. Zároveň zvětšoval pravomoci soudce a vůbec význam hlavního líčení. Tato formální zajištění však ve výsledku příliš nesplňovala svůj účel. Účelem přípravného řízení totiž stále bylo objasnit věc ve své úplnosti. Úsudek soudce tak byl stále zaujatý výsledkem přípravného řízení, které ač obohacené o větší práva obhajoby, podléhalo bezprostřednímu vlivu komunistické strany skrze vyšetřující orgány. S tímto vědomím bylo pro soudce těžké nerespektovat výsledek přípravného řízení, a to i v případě, že by s ním vnitřně nesouhlasil.¹³⁷

---

¹³⁴ §23 zákona č. 140/1961 Sb., trestní zákon, v původním znění

¹³⁵ PAŽOUT, Jaroslav. *Trestněprávní perzekuce odpůrců režimu v Československu v období takzvané normalizace (1969-1989)*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2017, s. 17-19.

¹³⁶ ŠÁMAL, Pavel. K úpravě trestního procesu v letech normalizace. In MALÝ, Karel, SOUKUP, Ladislav (ed). *Vývoj práva v Československu v letech 1945-1989*. Praha: Karolinum, 2004, s. 310.

¹³⁷ Tamtéž, s. 316-317.

5 Projevy komunismu v současném právu

Na následujících řádcích bych se rád věnoval vlivu a projevům, jaké může mít komunistická ideologie na dnešní právo. Mým záměrem není zkoumat konkrétní právní odvětví a hodnotit jednotlivé právní předpisy, jestli se v nich ukrývají principy vycházející z komunismu. V této práci na to ostatně již ani není prostor. Navíc by se to mohlo jevit i jako zbytečné. Již v době komunismu existovaly právní předpisy, na jejichž ustanovení bylo těžce znatelné, zda jsou touto ideologií ovlivněny. Tou byl ovlivněn hlavně jeho výklad, aplikace a právní vědomí, které se nechalo idejemi komunismu vést. Tyto ideje byly v největším rozsahu zachyceny hmotně v jednotlivých socialistických ústavách, které byly základním pojítkem pro celé právo tehdejšího Československa. I proto mi přijde zajímavější a zároveň užitečnější hledat kontinuitu, popřípadě diskontinuitu s bývalým režimem hlavně v ústavním právu a zejména v právním vědomí i z pohledu dnešní doby.

Bez bližšího zkoumání by se mohlo zdát, že vliv předešlého režimu v dnešním právu je stále výrazný. Je to z toho důvodu, že velká spousta předpisů tehdejší doby je stále v platnosti a prošla pouze rozsáhlými a někdy i méně rozsáhlejšími novelizacemi. Zároveň existuje v právu velké množství ustanovení, která žádnou proměnou neprošla. Na tomto místě je nutné zdůraznit, že i převzetí právního předpisu z překonaného režimu, může představovat jen zdánlivě plnou kontinuitu se starým politickým zřízením. Při posuzování kontinuity a diskontinuity totiž nelze opominout jazykové vyjádření v samotných předpisech včetně legislativního procesu a interpretace nebo aplikace samotného práva.¹³⁸ V právních předpisech z doby komunismu je tak výslovně kladen důraz na třídní pojetí, socialistickou zákonnost, popřípadě ochranu lidové demokracie. Současné zákony ale tyto ideologické proklamace opouštějí a pakliže je zaručena interpretace předpisů v souladu s dnešními hodnotami, je možné zachovávat některé předpisy i ve znění přijatém v tehdejší době, jelikož jen tento důvod nemusí znamenat, že dané ustanovení odráží ideje komunismu. Po roce 1989 tak převažuje diskontinuita s předchozím režimem. Tu má zajišťovat hlavně přijetí nové české ústavy (ústavní zákon č. 1/1993 Sb.) společně s Listinou základních práv a svobod (přijata usnesením č. 2/1993 Sb.).¹³⁹ Právě tyto dva dokumenty jsou hlavní silou zastřešující odpor vůči předešlému režimu a zárukou interpretace právních předpisů v souladu s liberálně demokratickými principy, které vyplývají již z úvodních ustanovení obou dokumentů a samotné preambule Ústavy.

---

¹³⁸ ADAMOVÁ, Karolina. K otázce kontinuity a diskontinuity práva v České republice. In SOUKUP, Ladislav. *Příspěvky k vývoji právního řádu v Československu 1945-1990*. Praha: Karolinum, 2003, s. 75.

¹³⁹ Tamtéž, s. 78.

Ústava si dala za úkol legálně vyjádřit princip politické svrchovanosti lidu novým legitimním způsobem a odlišně od komunistických ústavních dokumentů. Ve svém druhém článku se zmiňuje o principu svrchovanosti lidu. Zde je sice patrná jistá podobnost s komunistickou ústavou, avšak tento článek je nutné číst v kontextu s preambulí ústavy. Ta odkazuje k přísně občanskému principu. Záměrem ústavodárců zde bylo identifikovat lid s občany republiky – občany s odlišnými politickými názory, společenskou tradicí, dějinami a kulturou. Mimo těchto legálních výsledků ústavní transformace je možné vysledovat i zakotvení přirozených práv a etického diskurzu do právního jazyka ústavy. Listina hovoří o nezczitelnosti „přirozených práv člověka“ již ve své preambuli. Na přirozená práva člověka odkazuje i samotná Ústava ČR ve svém článku 85, podle kterého musí soudce Ústavního soudu ČR slíbit, že se bude těmito právy řídit při svém rozhodování. Ústavodárce zde vycházel z přesvědčení, že ne každé právo je právem. Je zde prosazován názor, že nestačí naplnit formální znaky práva, ale že je mnohem důležitější provázat legální normativitu s normativitou liberálně demokratické morálky.¹⁴⁰ Stěžejním v tomto smyslu je náleží Ústavního soudu ČR, který říká: „naše nová ústava není založena na hodnotové neutralitě, není jen pouhým vymezením institucí a procesů, ale včleňuje do svého textu i určité regulativní ideje, vyjadřující základní nedotknutelné hodnoty demokratické společnosti. Česká ústava akceptuje a respektuje princip legality jako součást celkové koncepce právního státu, neváže však pozitivní právo jen na formální legalitu, ale výklad a použití právních norem podřizuje jejich obsahově-materiálnímu smyslu, podmiňuje právo respektováním základních konstitutivních hodnot demokratické společnosti a těmito hodnotami také užití právních norem měří. To znamená i při kontinuitě se "starým právem" hodnotovou diskontinuitu se "starým režimem".“¹⁴¹ Toto rozhodnutí by tak mělo vylučovat vliv komunistické ideologie na aktuální právní úpravu. Dodržování těchto hodnot je totiž v přímém rozporu s hodnotami komunismu na základě kterých, a v jejichž podřízenosti bylo veškeré právo pod vedoucí úlohou komunistické strany vykládáno.

Odklonění se od formálně pozitivistické koncepce právního státu k jeho materiálnímu pojetí mohlo být zároveň vnímáno jako pojistka před případnými obnovujícími se totalitními tendencemi. Přísně formální pozitivismus totiž může být nebezpečný, jelikož není schopen reagovat na vznikající bezpráví v právním řádu. V pojetí materiálního právního státu má

---

¹⁴⁰ PŘIBÁŇ, Jiří. *Postkomunistické ústavní soudnictví a definování legitimní politiky a práva*. [online]. monumenttotransformation.org, [cit. 3. prosince 2019]. Dostupné na <<http://www.monumenttotransformation.org/atlas-transformace/html/1/legalita/postkomunisticke-ustavni-soudnictvi.html>>.

¹⁴¹ náleží Ústavního soudu ze dne 21. prosince 1993, sp. zn. Pl. ÚS 19/93.

zákonnost své místo jen ve spojení s dalšími principy právního státu. Takovéto zakotvení ovšem může způsobit i problémy. Jeden takový vznikl v důsledku trestání aktérů starého režimu na základě zákona č. 198/1993 Sb., o protiprávnosti komunistického režimu a o odporu proti němu. Zastáncům formálně právního pojetí vadilo nedodržení jednoho ze základních prvků právního státu, tedy zákazu retroaktivity v trestním právu, kterému trestání aktérů předešlého režimu podle nich odporuje.¹⁴² V uvedeném případě chápu rozhodnutí Ústavního soudu, který prodloužení promlčecích lhůt s odkazem na myšlenku spravedlivosti a právní jistoty uznal. Na druhou stranu mi toto řešení přijde neúplné ve spojení s faktem, že komunistická strana nebyla zakázána. Dochází tak k situaci, kdy může být trestán někdo za své zločiny páchané pod hlavičkou organizace, která je schvalovala a podporovala. Za své jednání tak ponese následky, ale samotná organizace, jejíž ideové nastavení je k takovým zločinům nakloněné, není postavena mimo zákon.

Dá se říci, že transformace ústavního práva proběhla po roce 1989 poměrně rychle a úspěšně. V případě dodržování hodnot, které nastavila, jako je právní stát, dělba moci ve státě, pluralita politických názorů nebo svobodné volby nemůžeme mluvit o žádném spojení s komunistickou ideologií, jelikož ta je s nimi neslučitelná. Jiný zdroj vlivu tu ale s největší pravděpodobností přetrvává, a ještě nějakou dobu bude. Je to několik generací právníků, kteří se formovali pod neustálým tlakem socialistického práva. Od tohoto vlivu je velmi těžké se oprostit. Vždyť na vědomí a mysl těchto právníků působila čtyři dekády preambule staré socialistické ústavy, podávající závazný výklad dějin, který pronikal do článků, knih, učebnic. Pro někoho, kdo tak velkou část života působil pod vlivem socialistického normativního systému je těžké rozpoznat jeho deformace.¹⁴³

Přesto bych chtěl ještě jednou zdůraznit již párkrát zmíněné. Tak, jak jsou nastaveny dnešní základní hodnoty právního státu, tak při správném zákonném postupu, začínajícím už při tvorbě zákonů, přes jejich přijímání a postupujícím až k jejich interpretaci a aplikaci právníky, zejména soudci, při zachování jejich nezávislosti na státní moci, nelze identifikovat vliv komunistické ideologie na dnešní české právo. I pokud se v právní úpravě objeví institut vycházející z komunismu, dnešní právo mu nastavuje odlišnou tvář. Neplatí totiž povinnost výkladu zákona v souladu s vůlí komunistické strany. Samo právo už neplní funkci prostředku uchopení moci

---

¹⁴² KLOKOČKA, Vladimír. Přechod k novému systému hodnot. In *Vyrovnaní se s komunistickou minulostí ve státech střední Evropy: ústavněprávní kontexty vyrovnání se s totalitní minulostí*. Praha: Linde, 2003, s. 9-12.

¹⁴³ BAŇOUCH, Hynek. Metody, motivy a cíle studia komunistického práva: Několik poznámek k dnešnímu zacházení s komunistickým právem. In BOBEK, Michal, MOLEK, Pavel, ŠIMÍČEK, Vojtěch (eds). *Komunistické právo v Československu: kapitoly z dějin bezpráví*. Brno: Masarykova univerzita, 2009, s. 289-292.

a represe politických odpůrců. Již není podřízeno svévoli politického rozhodování. Nyní je to právo, které stanovuje mantinely politické moci ve státě.

Závěr

Ve své práci jsem se věnoval relativně dlouhému období novodobé historie naší země. Mou snahou bylo pochopit a lépe porozumět ideologii, pod jejímž vlivem se ocitlo veškeré dění na našem území a důkladněji se zaměřit na způsoby, jakým se tato ideologie projevovala v právu. Ještě, než jsem se pustil do zkoumání vlivu na konkrétní právní odvětví, zabýval jsem se v obecných rysech pojmy ideologie a komunismu, které jsou součástí samotného názvu této práce.

Na tom, jaký význam dát pojmu ideologie nepanuje ve vědeckých kruzích shoda. Každopádně obsahuje ideologie soubor různých vzájemně provázaných idejí, které slouží jako základ určitých politických cílů nějaké skupiny obyvatel. Nastavuje představu o subjektivně správném fungování společnosti, kterého chce dosáhnout. Takovou ideologií je i komunismus. Bez toho, aniž bych se pouštěl na tomto místě do nějakých hodnotových soudů, komunismus chce bez pochyby ovlivňovat politické dění a šířit své myšlenky ve společnosti. V textu uvádím, že v proměnách času se mění i samotná ideologie v důsledku působení různých vnějších vlivů. Komunismus procházel touto transformací také, přesto neprobíhala v nikterak velké míře. Cíle, kterých chtěl dosáhnout se neměnily a proměnou procházely pouze prostředky za pomoci kterých jich chtěl dosáhnout. Diskutabilní je, zda v určování svých cílů byl vždy upřímný. Je třeba uznat, že nutná dočasná diktatura se v jeho plánech objevovala již od počátku, postupně ale měla přejít v beztrždní společnost, což by ale znamenalo vzdát se mocenského postavení, a právě v tomto ohledu působí komunismus nedůvěryhodně, jelikož se dá z minulosti těžko identifikovat alespoň náznak snahy, kdy by toho chtěl dosáhnout. Každopádně nechci, aby mé negativní nazírání na komunismus ovlivnilo tímto způsobem i samotný pojem ideologie. Ve spojení s ní dochází k problému až v momentě, kdy přestává tolerovat odlišný názor a v úmyslu prosazovat ten svůj, začne manipulovat s pravdou, a tím tak zneužívat důvěry lidí.

Právě monopol na pravdu je znak, kterým komunismus výrazně ovlivňoval i právní systém. Ve snaze vymýtit odlišný názor, začal dosazovat do státních institucí své vlastní lidi a této „kádrové“ obměně se nevyhnuly ani orgány justice. V právním řádu pak prosadil výraznou diskontinuitu s předchozím obdobím, která nespočívala jen v úplné změně pozitivního práva, ale hlavně v nastolení nového socialistického právního vědomí v souladu s kterým, se má veškeré právo vykládat. Pro tento účel si zároveň pomohl vágní úpravou jednotlivých ustanovení právních předpisů připravených pro široký výklad v souladu s aktuální potřebou. Komunisté zároveň předpovídali budoucí zánik práva, což zřejmě zapříčinilo jejich arogantní vztah k němu, jako prostředku buržoazní třídy. Zřejmě proto pro ně bylo snadné zákony

nerespektovat, a to i své vlastní. Typické bylo upravování práva podle potřeb komunistické strany. V takovém momentu zákony ztrácí předvídatelnost a právní jistotu, důležité pro spravedlivé rozhodování při jejich uplatňování.

Pokud bych se měl zamyslet nad vztahem komunistů k právu a nad jejich svévolným zacházením se zákony, s přihlédnutím k samotnému pojmu právo s jeho výsostným postavením a hodnotovým určením v demokratické společnosti, nezbyde mi než zastávat názor, že něco jako komunistické právo neexistuje. Právo a ve spojení s ním pojem právní stát je totiž něco, co při své existenci komunismu nedovoluje naplnění svých cílů. Hlavní vliv komunistické ideologie na právo, který možná částečně působí i v dnešní době, je tak jeho degradace. Naprosté znehodnocení jeho účelu, který se dnes může projevovat například v nedůvěře občanů státu v jeho funkce a instituce.

Ve své práci jsem se důkladněji zabýval projevy komunismu v rámci ústavního a trestního práva. Ty se ostatně shodují s uvedenými obecnými okolnostmi. V rámci ústavního práva je zakotveno vedoucí postavení KSČ. Zavedení orgánů moci výkonné, zákonodárné a soudní působí jen na oko a veškerá moc je soustředěna v rukou komunistické strany. Platí tedy, že při hodnocení norem nelze nahlížet jen do jejich psané podoby, ale je nutné se soustředit i na praktické využití. Největších nezákonností se režim dopouštěl při svých zásazích do ústavně zakotvených občanských práv. S tím pak souvisí trestní právo, které působilo jako prostředek v omezování těchto práv v rámci politických perzekucí s pomocí nedodržování zásad vyplývajících z práva na spravedlivý proces.

V úplném závěru jsem se stručně věnoval vlivu komunistické ideologie i na dnešní právo. Ten jsem víceméně posoudil jako minimální, z čehož by mohlo vyplývat, že považuji vypořádání se s minulým režimem za dostatečné. Zde bych se rád pokusil krátce tuto úvahu dovysvětlit. Mé tvrzení z poslední kapitoly nemá navodit dojem, že se nám přechod z totalitního režimu povedl bezvadně a naše společnost se oprostila od komunistických myšlenek. Opak je pravdou. Určité tendence, které se nápadně podobají směřování minulého režimu lze v našem prostředí stále spatřovat, a to i u nejvyšších představitelů státu. Nepovažuji to ovšem za znak komunismu, nýbrž našeho aktuálního uspořádání, které je tolerantní k velkému množství odlišných názorů, a to i k těm, které z minulého režimu vycházejí. Je sporné, v jaké míře je nutné se proti těmto jevům vymezit, ale už jen to, že je možné proti nim otevřeně a beztrestně vystupovat je stejně důležité, jako v zákonem určených mezích tyto myšlenky podporovat. Je těžké hodnotit kvalitu vlastní práce, ale už jen možnost jejího napsání je důkazem naprosto rozdílně nastavených hodnot v kontrastu s minulým režimem, kdy stejně tak je možné publikovat práce hodnotící minulý režim vstřícněji. Samozřejmě je nutné zůstat

na pozoru. Stav bezpráví může vzniknout ze zdánlivě pevného právního systému a jeho kolaps může proběhnout snadněji, než probíhala jeho výstavba.

Seznam použitých zdrojů

Odborná literatura

BERÁNEK, Petr. *Češi a Slováci: Státoprávní uspořádání v letech 1944-1969*. Praha: Fortuna, 2011. 368 s.

BLÁHOVÁ, Ivana a kol. *Oběti komunistické spravedlnosti: Právní aspekty politických procesů 50. let 20. století*. Praha: Auditorium, 2013. 380 s.

BOBEK, Michal, MOLEK, Pavel, ŠIMÍČEK, Vojtěch (eds). *Komunistické právo v Československu: kapitoly z dějin bezpráví*. Brno: Masarykova univerzita, 2009. 1005 s.

BROWN, Archie. *Vzestup a pád komunismu*. Brno: Jota, 2011. 901 s.

FAJMON, Hynek, BALÍK, Stanislav, HLOUŠKOVÁ, Kateřina (eds). *Dusivé objetí: Historické a politologické pohledy na spolupráci sociálních demokratů a komunistů*. 1. vydání. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2006. 151 s.

FLEGL, Vladimír. *Československá justice a prokuratura*. Praha: Ústav státní správy, 1979. 251 s.

FLEGL, Vladimír. *Ústavní základy Československé socialistické republiky*. Praha: Svoboda, 1981. 138 s.

GRONSKÝ, Ján. *Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa II. 1945-1960*. Praha: Karolinum, 2006. 510 s.

GRONSKÝ, Ján. *Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa III. 1960-1989*. Praha: Karolinum, 2007. 441 s.

HEYWOOD, Andrew. *Politické ideologie*. Praha: Victoria Publishing, 1994. 293 s.

KAPLAN, Karel. *Československo v letech 1948-1953: 2. část*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1991. 146 s.

KNAPP, Viktor. *Předmět a systém československého socialistického práva občanského*. Praha: Československá akademie věd, 1959. 314 s.

KUČERA, Eduard a kol. *Obecná teorie státu a práva: díl II*. Praha: Orbis, 1977. 383 s.

KUKLÍK, Jan a kol. *Vývoj československého práva 1945-1989*. Praha: Linde, 2009. 727 s.

MALÝ, Karel, SOUKUP, Ladislav (ed). *Vývoj práva v Československu v letech 1945-1989*. Praha: Karolinum, 2004. 914 s.

PAŽOUT, Jaroslav. *Trestněprávní perzekuce odpůrců režimu v Československu v období takzvané normalizace (1969-1989)*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2017. 603 s.

PELIKÁN, Dragutin. *Dějiny ruského práva*. Praha: C.H. Beck, 2000. 116 s.

REIMAN, Michal. *O komunistickém totalitarismu a o tom, co s ním souvisí*. Praha: Karolinum, 2000. 121 s.

SCHELLE, Karel, TAUCHEN, Jaromír. *Vývoj konstitucionalismu v českých zemích 2. díl*. Praha: Linde, 2013. 2776 s.

SOLNAŘ, Vladimír a kol. *Československé trestní právo: svazek I., obecná část*. Praha: Orbis, 1964. 321 s.

SOLNAŘ, Vladimír. *Systém československého trestního práva: Základy trestní odpovědnosti*. Praha: Academia, 1972. 368 s.

SOUKUP, Ladislav. *Příspěvky k vývoji právního řádu v Československu 1945-1990*. Praha: Karolinum, 2003. 416 s.

ŠARADÍN, Pavel. *Historické proměny pojmu ideologie*. 1. vydání. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2001. 131 s.

VLČEK, Eduard a kol. *Dějiny státu a práva socialistických zemí*. Praha: Panorama, 1983. 355 s.

VOREL, Jaroslav, ŠIMÁNKOVÁ, Alena a kol. *Československá justice v letech 1948-1953 v dokumentech, díl I*. Praha: Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu, 2003. 415 s.

ZDOBINSKÝ, Stanislav a kol. *Československá ústava: komentář*. Praha: Panorama, 1988. 536 s.

ZDOBINSKÝ, Stanislav a kol. *Československá ústava: historie a současnost*. Praha: Svoboda, 1989. 97 s.

ZDOBINSKÝ, Stanislav, PEŠKA, Pavel. *Československé státní právo*. Praha: Panorama, 1981. 280 s.

Vyrovnání se s komunistickou minulostí ve státech střední Evropy: ústavněprávní kontexty vyrovnání se s totalitní minulostí. Praha: Linde, 2003. 181 s.

Odborné články

MATOUŠEK, Stanislav, GROSPICĚ, Jiří, ZDOBINSKÝ, Stanislav. Základní referát z oboru státního (ústavního) práva pro oborovou konferenci. *Právník*, 1975, roč. 114, č. 4, s. 201.

PŘENOSIL, G., TOLAR, J. Nad novými trestními kodexy. *Právník*, 1962, roč. 101, č. 1, s. 88-113.

ROKŮSEK, František. Nový trestní řád. *Právník*, 1950, roč. 89, č. 7, s. 327-333.

VYBÍRAL, Boris. K některým otázkám socialistické zákonnosti v Československém trestním právu. *Právník*, 1957, roč. 96, č. 1, s. 16-37.

Elektronické prameny

PŘIBÁŇ, Jiří. *Postkomunistické ústavní soudnictví a definování legitimní politiky a práva*. [online]. monumenttotransformation.org, [cit. 3. prosince 2019]. Dostupné na <<http://www.monumenttotransformation.org/atlas-transformace/html/1/legalita/postkomunisticke-ustavni-soudnictvi.html>>.

Právní předpisy

ústavní zákon č. 150/1948 Sb., Ústava Československé republiky, v původním znění.

ústavní zákon č. 100/1960 Sb., Ústava Československé socialistické republiky, v původním znění.

zákon č. 86/1950 Sb., trestní zákon, v původním znění

zákon č. 87/1950 Sb., zákon o trestním řízení soudním, v původním znění

zákon č. 140/1961 Sb., trestní zákon, v původním znění

Judikatura

nález Ústavního soudu ze dne 21. prosince 1993, sp. zn. Pl. ÚS 19/93.

Abstrakt

Tato diplomová práce se primárně věnuje analýze práva pod vlivem komunistické ideologie na území Československa v období let 1948-1989 a doplňkově hodnotí tento vliv i ve vztahu k současnému právu v České republice. Splnění účelu práce pomáhá obecné vymezení pojmů ideologie a komunismus. Práce následně vyhledává hlavní znaky komunistické ideologie v právu Sovětského svazu a zjišťuje jejich uplatnění v právním řádu Československa. Následuje nejdůležitější část práce, která analyzuje zjištěné předchozí poznatky v ústavním a trestním právu na území Československa v letech 1948-1989.

Klíčová slova

ideologie, komunismus, Sovětský svaz, socialistická zákonnost, ústavní právo, trestní právo, justice

Abstract

This thesis primarily deals with the analysis of law under the influence of communist ideology in the territory of Czechoslovakia between 1948 and 1989. Additionally, it evaluates this influence in relation to the current law in Czech Republic. Fulfilling the purpose of this thesis helps to define the ideology and communism terms. The thesis then looks for the main features of communist ideology in the law of the Soviet Union and discovers their application in the legal order of Czechoslovakia. Following part of this thesis, which analyzes the findings of previous knowledge in constitutional and criminal law in Czechoslovakia between 1948 and 1989, is the most important one. The main focus is to the adopted constitutional and criminal laws in the defined period and to politically motivated processes.

Key words

ideology, communism, Soviet Union, socialist legality, constitutional law, criminal law, judiciary